Logika a számítástudományban
Logika és informatikai alkalmazásai

Ésik Zoltán
SZTE Informatikai Tanszékcsoport

A logika rövid története

A logika rövid története, 1

Ókor

- Triviális: A trivium szóból származik
  trivium (tri + via = három út): nyelvtan, retorika, logika
  a trivium az alapja a quadrivium (aritmetika, geometria, zene, asztronómia) megismerésének.
- Szofisták: formális érvelés, paradoxonok
  Hazug paradoxon: Én most hazudok.
  Dolgozatírás paradoxona: A jövő hét valamelyik napján dolgozatot írtok. Nem mondom meg melyik napon, csak azt, hogy meg fogtok lepődni.

A logika rövid története, 2

- Axiomatikus módszer: Euklidesz
  A geometria tételeket tisztán logikai úton axiómákból bizonyított, a geometria axiomatikus felépítése.
  Néhány euklideszi axióma:
  - Bármely két ponton át húzható egyenes.
  - Minden középpontból minden sugárral lehet kört rajzolni.
  - (Párhuzamossági axióma) Ha két egyenest úgy metsz egy harmadik egyenes, hogy a metsző egyenes egyik oldalán keletkező szögek összege kisebb 180 foknál, akkor az első két egyenes is metszi egymást.

    Ekvivalens alak Bármely egyeneshez, bármely rajta kívül fekvő ponton át legfeljebb egy párhuzamos egyenes húzható.

A logika rövid története, 3

- 17–18. sz. Leibniz
  Logika tanulmányozására matematikai módszereket javasolt.
  Univerzális problémamegoldó gépies eljárás gondolata.

- 19. sz. közepe – 19. sz. vége A logika algebraizálása: Boole, Schröder, De Morgan, Peirce
  Logikai fogalmakat algebrai fogalmakkal modelleztek
  Boole algebra, relációalgebra

A logika rövid története, 4

19. sz. vége – 20. sz. első fele

- Ellentmondások az analízisben, naív halmazelméletben
  - Cauchy ,,tétele" folytonos függvénysor összegéről
  - Russel paradoxona: Az összes halmazok H halmazának számossága megegyezik hatványhalmazának számosságával, hiszen H tartalmazza minden részhalmazát.
  - Az összes önmagukat nem tartalmazó halmazok halmaza.

- A logika mint a matematika formális nyelve (bizonyitások pontossága).

- Frege formális rendszere (formális nyelv, levezetési szabályok) és alkalmazása az aritmetikára.

- Russell – Whitehead: Principia Mathematica (1910-13). A matematika addigi isemeretei nagy részének axiomatikus tárgyalása a formális logika nyelvén. A halmazelméleti ellentmondások feloldása az osztályfogalmat bevezető formális rendszerben.

A logika rövid története, 5

- Hilbert programja: az egész matematika axiomatikus megalapozása és konzisztenciájának bizonyítása véges eszközökkel. Hilbert kalkulus: 1920.
- Gödel teljességi tétele.
- Gödel nemteljességi tételei.
  1. tétel: Ha egy axiómarendszer elegendően erős (kifejező), akkor mindig lesz olyan állítás, hogy sem ő, sem tagadása nem igazolható az axiómákból.
  2. tétel: Egy axiómarendszer ellentmondástalansága általában nem bizonyítható az axiómarendszeren belül.
- Hilbert programja megvalósíthatatlan.
- Church – Turing kiszámíthatóság (1930-as évek).
  Church tétele: Az elsőrendű logika eldönthetetlen.
  Az aritmetika (a természetes számok elsőrendű elmélete) eldönthetetlen.

A logika rövid története, 6

- 20. sz. közepétől: Logika a számítástudomány jegyében
  - Kombinatorikus és szekveciális áramkörök tervezése.
  - Automaták és formális nyelvek elmélete.
  - Adatbázisok és lekérdező nyelvek.
  - Logikai programozás.
  - Programtervezés.
  - Rendszerek verifikációja.
  - Mesterséges intelligencia (szakértői rendszerek, gépi tanulás).
  - Bonyolultságelmélet.
  - Programozási nyelvek szemantikájának elmélete.

Az előadás felépítése

Felépítés

- Predikátumkalkulus és ítéletkalkulus.
- A logikai programozás alapjai.
- Heterogén és másodrendű logikák.
- Modális logikák.
- Rendszerek specifikációja és verifikációja:
  - Temporális logikák.
  - Hoare kalkulus.

Logikai rendszerek

Főbb komponensek és kérdések

- Modellek (struktúrák). Mely tulajdonságokat akarjuk formalizálni?
- Szintaxis: formulák.
- Szemantikus fogalmak: mikor elégül ki (érvényes) egy formula egy modellben, ...
- Bizonyításelmélet (formális rendszerek).
- Helyesség és teljesség.
- Algoritmikus kérdések.

Az elsőrendű nyelv modelljei, 1

- Elsőrendű struktúrák komponensei
  1. Egy nemüres halmaz, az univerzum.
  2. Az univerzumon értelmezett függvények és relációk (vagy predikátumok).
- Minden függvény felfogható relációként.
- Példa: Irányított gráfok
  - Csúcsok (nemüres) halmaza: V
  - Él reláció: $E \subseteq V^2$ (vagy $E : V^2 \to \{0, 1\}$)

Az elsőrendű nyelv modelljei, 2

- Példa: Természetes számok struktúrája
  - Természetes számok $\{0, 1, \ldots\}$ halmaza: $\mathbb{N}$
  - A rákövetkezés művelete: $' : \mathbb{N} \to \mathbb{N}$
  - Az összeadás és szorzás műveletei: $+, \cdot : \mathbb{N}^2 \to \mathbb{N}$
  - A 0 konstans: $0 : \mathbb{N}^0 \to \mathbb{N}$ (vagy $0 \in \mathbb{N}$)
  - A rendezési relácó: $< \subseteq \mathbb{N}^2$ (vagy $< : \mathbb{N}^2 \to \{0, 1\}$)
- Példa: Valós számok struktúrája
  - Valós számok halmaza: $\mathbb{R}$
  - Az összeadás, szorzás és kivonás műveletei: $+, \cdot, - : \mathbb{R}^2 \to \mathbb{R}$
  - A $0, 1 \in \mathbb{R}$ konstansok
  - A rendezési reláció: $< \subseteq \mathbb{R}^2$

Az elsőrendű nyelv szintaxisa

Szintaxis, 1

- Jelkészlet:
  1. Elsőrendű változók, vagy individuum változók: $x, y, \ldots, x_1, y_1, \ldots$
  2. Függvény jelek, vagy függvény szimbólumok: $f, g, \ldots, f_1, g_1, \ldots$
  3. Predikátum jelek, predikátum szimbólumok, vagy reláció szimbólumok: $p, q, r, \ldots, p_1, q_1, r_1, \ldots$
  4. Logikai jelek: $\wedge, \vee, \rightarrow, \leftrightarrow, \neg, \uparrow, \downarrow, \exists, \forall$
  5. Elválasztó jelek:), (és ,.
- A változók halmaza megszámlalhatóan végtelen, a függvény és predikátum szimbólumok halmaza véges vagy megszámlálhatóan végtelen.
- Minden függvény szimbólumra és predikátum szimbólumra adott a szimbólum **rangja**, vagy **aritása**, amely nemnegatív egész szám.
- 0 aritású függvényjel: **konstans**, vagy **konstans szimbólum**.

Szintaxis, 2

- Az egyenlőséges elsőrendű logikában egy reláció szimbólum kitüntetett: $=$.
- Def A termek halmaza a legszűkebb olyan halmaz, melyre teljesül:
  1. Minden változó term.
  2. Ha $t_1, \ldots, t_n$ termek, f n-rangú függvényjel, akkor $f(t_1, \ldots, t_n)$ is term. ($n = 0$ esetén ez maga az f konstans jel.)
- Példa $f(g(x, h(y)), c)$, ahol f, g 2-rangú függvényjelek, h 1-rangú függvényjel, c konstans szimbólum, x, y változók.
- Egy term alapterm, ha nem fordul elő benne változó.

Szintaxis, 3

- Állítás Minden term egyértelműen olvasható, azaz vagy változó, vagy egyértelműen írható $f(t_1, \ldots, t_n)$ alakban, ahol f függvényjel, $t_1, \ldots, t_n$ termek.
- Megjegyzés: Az $f(t_1, \ldots, t_n)$ term a lengyel jelölésben $ft'_1 \ldots t'_n$, ahol $t'_1, \ldots, t'_n$ rendre a $t_1, \ldots, t_n$ lengyel jelölése. Fordított lengyel jelölésben $t''_1 \ldots t''_n f$, ahol $t''_1, \ldots, t''_n$ rendre a $t_1, \ldots, t_n$ fordított lengyel jelölése. Egy további reprezentáció: fa reprezentáció.

  Példákban gyakran használunk infix írásmódot is, pld. $t + t'$.

Szintaxis, 4

- Def
  - Atomi formula egy $p(t_1, \ldots, t_n)$ alakú kifejezés, ahol p n-rangú predikátum szimbólum, $t_1, \ldots, t_n$ pedig termek. (Ez maga a p jel, ha $n = 0$.)
  - A formulák halmaza a legszűkebb olyan halmaz, melyre teljesül:
    1. Minden atomi formula egyben formula is.
    2. $\uparrow, \downarrow$ formulák. Ha F, G formulák, akkor $(F \wedge G)$, $(F \vee G)$, $(F \to G)$, $(F \leftrightarrow G)$ és $(\neg F)$ is formulák.
    3. Ha F formula, x változó, akkor $(\exists x F)$ és $(\forall x F)$ formulák.
- Megjegyzés A szokásos precedencia szabályokkal élve gyakran elhagyjuk a külső, és a feleslegessé váló zárójeleket. Egy $F \to (G \to H)$ formulát $F \to G \to H$ alakban is írunk.
- Példa $p(x, f(y)) \vee (\exists z \neg(q(x, z))$, ahol x, y, z változók, f 1-rangú függvény jel, p, q 2-rangú predikátum jelek.

Szintaxis, 5

- Állítás Minden formula egyértelműen olvasható.
- Def

  Legyenek F és G formulák.

  - F a G közvetlen részformulája, ha G $(\neg F)$, $(F \bullet H)$, $(H \bullet F)$ vagy (QxF) alakú, ahol $\bullet \in \{\wedge, \vee, \rightarrow, \leftrightarrow\}$ és $Q \in \{\exists, \forall\}$, H formula, x változó.
  - F a G részformulája, ha létezik a formulák olyan $H_0, \ldots, H_n$ $(n \geq 0)$ sorozata, hogy $H_0 = G$, $H_n = F$, és H_i a H_{i-1} közvetlen részformulája, $i = 1, \ldots, n$ esetén.
- Állítás Egy F formula pontosan akkor a G formula részformulája, ha G felírható $G = uFv$ alakban alkalmas u, v szavakra, azaz ha F rész-szóként előfordul G-ben.

Szintaxis, 6

- Def Legyen F formula, G az F egy QxH alakú részformulája. Ekkor az x H-ban való előfordulásai kötöttek. Az x egy F-ben való előfordulása szabad, ha nem kötött.
- Példa Az alábbi formulában a piros változó előfordulások kötöttek, a zöldek szabadok.

$$\exists x(p(x, y) \vee \forall z(q(x, y) \wedge r(x, z))) \vee q(x, x)$$

- Def Zárt formulának vagy mondatnak nevezünk egy olyan formulát, melyben egyetlen változó sem fordul elő szabadon.
- Példa $\exists x \forall y\, p(f(x, y))$ mondat.

Az elsőrendű nyelv szemantikája

Szemantika, 1

Legyen $\mathcal{L}$ elsőrendű nyelv (mely a függvény és predikátum szimbólumokkal adott).

- Def $\mathcal{L}$-típusú struktúra egy olyan $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ hármas, ahol
  1. A nemüres halmaz,
  2. I minden f n-rangú függvény szimbólumhoz egy
  $$I(f) : A^n \to A$$
  függvényt, és minden n-rangú p predikátum szimbólumhoz egy
  $$I(p) : A^n \to \{0, 1\}$$
  predikátumot (vagy relációt) rendel,
  3. φ minden változóhoz az A egy $\varphi(x)$ elemét rendeli.

Szemantika, 2

- Megjegyzés Az $n = 0$ esetben $I(f)$-et az A, $I(p)$-t a $\{0, 1\}$ halmaz egy elemével azonosíthatjuk.
- Megjegyzés Néha a struktúra harmadik komponensét elhagyjuk, ekkor struktúra egy (A, I) pár.
- Megjegyzés Amennyiben a nyelv egyenlőséges, kikötjük, hogy $I(=)$ az A halmazon értelmezett egyenlőségi predikátum.
- Def Legyen t term, $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ struktúra. Ekkor a t által az $\mathcal{A}$ struktúrában jelölt $\mathcal{A}(t) \in A$ elemet az alábbi módon definiáljuk:
  1. $t = x$. Ekkor $\mathcal{A}(t) = \varphi(x)$.
  2. $t = f(t_1, \ldots, t_n)$. Ekkor $\mathcal{A}(t) = I(f)(\mathcal{A}(t_1), \ldots, \mathcal{A}(t_n))$.
- Megjegyzés $I(f)$ helyett gyakran f-et, $I(p)$ helyett p-t írunk.

Szemantika, 3

- Példa Legyenek $+, \times$ 2-rangú függvényjelek, $'$ 1-rangú függvényjel, $\underline{0}, \underline{1}$ konstansjelek, $<$ 2-rangú predikátum szimbólum.
- $\mathcal{N} = (\mathbb{N}, I, \varphi)$ ahol
  1. $\mathbb{N} = \{0, 1, 2, \ldots\}$,
  2. $I(')$ a rákövetkezési függvény, $I(+)$ és $I(\times)$ az összeadás és szorzás függvények, $I(\underline{0}) = 0$, $I(\underline{1}) = 1$, $I(<)$ a szokásos rendezés.
  3. $\varphi(x) = 2$, $\varphi(y) = 3, \ldots$
- Ekkor:
  1. $t = (x + \underline{1}) \times y$, $\mathcal{N}(t) = 9$,
  2. $t = (x \times y) + \underline{0}$, $\mathcal{N}(t) = 6$,
  3. $t = (\underline{0} + \underline{1}) \times \underline{1}$, $\mathcal{N}(t) = 1$.

Szemantika, 4

- Def Legyen $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ struktúra, x változó, $a \in A$. Ekkor $\mathcal{A}_{[x \mapsto a]}$ az (A, I, φ') struktúra, ahol

$$\varphi'(y) = \begin{cases} \varphi(y) & \text{ha } y \neq x \\ a & \text{különben} \end{cases}$$

Szemantika, 5

Def Legyen F formula, $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ struktúra. Az F értéke az $\mathcal{A}$ struktúrában az alábbi $\mathcal{A}(F) \in \{0, 1\}$ érték:

- Ha F a $p(t_1, \ldots, t_n)$ atomi formula, akkor $\mathcal{A}(F) = I(p)(\mathcal{A}(t_1), \ldots, \mathcal{A}(t_n))$.
- Ha $F = \downarrow$ vagy $F = \uparrow$, akkor sorrendben $\mathcal{A}(F) = 0$ ill. $\mathcal{A}(F) = 1$.
- Ha $F = G \bullet H$, ahol $\bullet \in \{\vee, \wedge, \rightarrow, \leftrightarrow\}$, akkor $\mathcal{A}(F) = \mathcal{A}(G) \bullet \mathcal{A}(H)$.
- Ha $F = \neg G$, akkor $\mathcal{A}(F) = \neg(\mathcal{A}(G))$.

Szemantika, 6

- Ha $F = \exists x G$, akkor

$$\mathcal{A}(F) = \begin{cases} 1 & \text{ha van olyan } a \in A, \text{ hogy } \mathcal{A}_{[x \mapsto a]}(G) = 1 \\ 0 & \text{különben.} \end{cases}$$

- Ha $F = \forall x G$, akkor

$$\mathcal{A}(F) = \begin{cases} 1 & \text{ha bármely } a \in A\text{-ra } \mathcal{A}_{[x \mapsto a]}(G) = 1 \\ 0 & \text{különben.} \end{cases}$$

Szemantika, 7

- Megjegyzés Amennyiben $\mathcal{A}(F) = 1$, az $\mathcal{A} \models F$ vagy $\mathcal{A} \in \mathsf{Mod}(F)$ jelölést is használjuk, és azt mondjuk, $\mathcal{A}$ kielégíti az F formulát, vagy modellje az F formulának. Ellenkező esetben az $\mathcal{A} \not\models F$ jelölést használjuk.
- Példa Legyen $\mathcal{N} = (\mathbb{N}, I, \varphi)$ ahol $\mathbb{N}$ és I korábban megadottak.
  - Ha $\varphi(x) = 0$, akkor $\mathcal{N} \not\models \exists y(y < x)$.
  - Ha $\varphi(x) = 3$, akkor $\mathcal{N} \models \exists y(y < x)$.
  - Tetszőleges φ esetén $\mathcal{N}$ modellje az alábbi formulák mindegyikének:
    1. $x < x + \underline{1}$, $\forall x(x < x + \underline{1})$.
    2. $\forall x(x \times x = x \to (x = \underline{0} \vee x = \underline{1}))$.
    3. $\forall x \forall y(x = y \vee x < y \vee y < x)$.

Szemantika, 8

- Állítás Legyen t term, F formula, és legyenek $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ és $\mathcal{A}' = (A, I, \varphi')$ struktúrák.
  1. Ha $\varphi(x) = \varphi'(x)$ minden olyan x változóra, mely előfordul t-ben, akkor $\mathcal{A}(t) = \mathcal{A}'(t)$.
  2. Ha $\varphi(x) = \varphi'(x)$ minden olyan x változóra, mely szabadon előfordul F-ben, akkor $\mathcal{A}(F) = \mathcal{A}'(F)$.
- Következmény A fenti jelölésekkel, $\mathcal{A}(t)$ független minden olyan változó értékétől, mely nem fordul elő t-ben. Továbbá $\mathcal{A}(F)$ független minden olyan változó értékétől, mely nem fordul elő szabadon F-ben.
- Ezért ha F mondat, akkor értelmes arról beszélni, hogy $\mathcal{A} \models F$ teljesül-e egy $\mathcal{A} = (A, I)$ változó hozzárendelés nélküli struktúrára.

Szemantika, 9

- Def

  1. Egy F formulát kielégíthetőnek nevezünk, ha létezik modellje. Ellenkező esetben F kielégíthetetlen, vagy azonosan hamis.
  2. Egy F formulát tautológiának (vagy érvényesnek vagy azonosan igaznak) nevezünk, ha minden struktúra kielégíti. Jelölés: $\models F$.

- Példa

  – Tautológiák: $\uparrow$, $F \vee \neg F$, $F \to F$, $F \to G \to F$, ahol F, G tetszőlegesek.
  – Kielégíthető formulák, melyek nem tautológiák: $(p \wedge q) \to \neg p$, $\exists x p(x)$.
  – Azonosan hamis: $\downarrow$, $F \wedge \neg F$, ahol F tetszőleges.

Szemantika, 10

- Állítás F akkor és csak akkor kielégíthető, ha $\neg F$ nem tautológia. F akkor és csak akkor tautológia, ha $\neg F$ azonosan hamis.

- Állítás Tetszőleges F formulára és x változóra:

  1. $\models F$ akkor és csak akkor, ha $\models \forall x F$.
  2. F akkor és csak akkor kielégíthető, ha $\exists x F$ az.

- Tehát egy formula akkor és csakis akkor azonosan igaz, ha univerzális lezártja az, és akkor és csak akkor kielégíthető, ha egzisztenciális lezártja az.

Szemantika, 11

- Def Azt mondjuk, hogy az F és G formulák ekvivalensek, ha $\mathsf{Mod}(F) = \mathsf{Mod}(G)$. Jelölés: $F \equiv G$.
- Állítás $F \equiv G$ akkor és csakis akkor, ha $\models (F \leftrightarrow G)$.

  Bizonyítás $\mathsf{Mod}(F) = \mathsf{Mod}(G) \Leftrightarrow$
  $\forall \mathcal{A}$ $(\mathcal{A} \models F$ és $\mathcal{A} \models G)$ vagy $(\mathcal{A} \not\models F$ és $\mathcal{A} \not\models G) \Leftrightarrow$
  $\forall \mathcal{A}$ $\mathcal{A} \models ((F \wedge G) \vee (\neg F \wedge \neg G)) \Leftrightarrow$
  $\forall \mathcal{A}$ $\mathcal{A} \models (F \leftrightarrow G)$.
- Állítás $\equiv$ ekvivalencia reláció.
- Állítás $\models F$ akkor és csak akkor, ha $F \equiv\uparrow$.

Szemantika, 12

- $\neg\uparrow \equiv \downarrow$, $\neg\downarrow \equiv \uparrow$, $F \wedge \uparrow \equiv F$, $F \wedge \downarrow \equiv \downarrow$, $F \vee \uparrow \equiv\uparrow$, $F \vee \downarrow \equiv F$,
- $F \to \uparrow \equiv \uparrow$, $\uparrow \to F \equiv F$, $F \to\downarrow \equiv \neg F$, $\downarrow\to F \equiv\uparrow$
- $F \wedge F \equiv F$, $F \vee F \equiv F$, $F \to F \equiv\uparrow$
- $F \wedge G \equiv G \wedge F$, $F \vee G \equiv G \vee F$
- $(F \wedge G) \wedge H \equiv F \wedge (G \wedge H)$, $(F \vee G) \vee H \equiv F \vee (G \vee H)$
- $F \wedge (G \vee H) \equiv (F \wedge G) \vee (F \wedge H)$, $F \vee (G \wedge H) \equiv (F \vee G) \wedge (F \vee H)$
- $F \wedge \neg F \equiv \downarrow$, $F \vee \neg F \equiv \uparrow$
- $\neg\neg F \equiv F$
- $\neg(F \wedge G) \equiv \neg F \vee \neg G$, $\neg(F \vee G) \equiv \neg F \wedge \neg G$
- $F \to G \equiv \neg F \vee G$, $F \to G \equiv \neg(F \wedge \neg G)$
- $F \to G \equiv \neg G \to \neg F$
- $F \vee G \equiv \neg F \to G$, $F \wedge G \equiv \neg(F \to \neg G)$
- $F \leftrightarrow G \equiv (F \to G) \wedge (G \to F)$

Szemantika, 13

- 1. $\neg(\forall x F) \equiv \exists x(\neg F)$ és $\neg(\exists x F) \equiv \forall x(\neg F)$.
  2. $\forall x F \wedge \forall x G \equiv \forall x(F \wedge G)$ és $\exists x F \vee \exists x G \equiv \exists x(F \vee G)$.
  3. Ha x nem fordul elő szabadon G-ben, akkor $Q = \exists, \forall$ esetén $QxF \wedge G \equiv Qx(F \wedge G)$ és $QxF \vee G \equiv Qx(F \vee G)$.
  4. $\forall x \forall y F \equiv \forall y \forall x F$ és $\exists x \exists y F \equiv \exists y \exists x F$.
- Megegyezünk abban, hogy a kvantorok erősebben kötnek, mint $\vee, \wedge, \rightarrow$ vagy $\leftrightarrow$.
- Az ekvivalenciák miatt elegendő lenne a $\vee, \neg$, a $\wedge, \neg$, a $\rightarrow, \neg$ vagy a $\rightarrow, \downarrow$ jeleket, valamint valamelyik kvantort megengedni.

Szemantika, 14

- $\forall x(F \vee G) \equiv \forall x F \vee \forall x G$ általában nem teljesül.
  Legyen pld. F a $0 \leq x$, G az $x \leq 0$ formula, és vegyük az egész számokat a szokásos rendezéssel.
- $\exists x(F \wedge G) \equiv \exists x F \wedge \exists x G$ általában nem teljesül.
  Legyen f a $0 < x$, G az $x < 0$ formula, és vegyük az előző struktúrát.

Szemantika, 15

- Lemma (Kongruencia tulajdonság)
  - Ha $F \equiv F'$ és $G \equiv G'$ akkor $F \bullet G \equiv F' \bullet G'$ ahol $\bullet \in \{\vee, \wedge, \rightarrow, \leftrightarrow\}$.
  - Ha $F \equiv F'$ akkor $\neg F \equiv \neg F'$.
  - Ha $F \equiv F'$ akkor $QxF \equiv QxF'$, ahol $Q \in \{\exists, \forall\}$ és x változó.
- Bizonyítás
  - $\mathcal{A}(F \bullet G) = \mathcal{A}(F) \bullet \mathcal{A}(G) = \mathcal{A}(F') \bullet \mathcal{A}(G') = \mathcal{A}(F' \bullet G')$
  - $\mathcal{A}(\neg F) = \neg\mathcal{A}(F) = \neg\mathcal{A}(F') = \mathcal{A}(\neg F')$
  - $\mathcal{A} \models \exists xF \Leftrightarrow \exists a \in A\ \mathcal{A}_{[x\mapsto a]} \models F \Leftrightarrow$
    $\exists a \in A\ \mathcal{A}_{[x\mapsto a]} \models F' \Leftrightarrow \mathcal{A} \models \exists xF'$

Szemantika, 16

- Állítás Ha az F' formula úgy áll elő az F formulából, hogy az F egy H részformuláját ekvivalens H' formulára cseréljük, akkor $F \equiv F'$.
- Bizonyítás Az F felépítése szerinti indukcióval.
- Ha H maga az F formula, akkor $F' = H'$, így $F \equiv F'$ teljesül a $H \equiv H'$ feltevés miatt. Ez az eset magába foglalja az indukciós alaplépést.
- Indukciós lépés. Feltehető, hogy $F \neq H$. Csak két esetet nézünk meg.

Szemantika, 17

- $F = F_1 \vee F_2$. Ekkor H az F_1 vagy F_2 részformulája. Szimmetria miatt elegendő csak azzal az esettel foglalkozni, amikor H az F_1 részformulája. Ekkor $F' = F_1' \vee F_2$, ahol F_1' úgy áll elő F_1-ből, hogy benne egy H részformulát H'-vel kicserélünk.

  Az indukciós feltevésből: $F_1' \equiv F_1$. Az előző lemmából: $F \equiv F'$.

- $F = \exists x G$. Ekkor H a G részformulája és $F' = \exists x G'$ alakú, ahol G' úgy áll elő G-ből, hogy benne a H egy előfordulását H'-vel helyettesítjük. Indukciós feltevésből: $G' \equiv G$, így az előző lemmából $F' \equiv F$.

Szemantika, 18

- Def Legyen Σ formulák egy halmaza. Azt mondjuk, hogy az $\mathcal{A}$ struktúra kielégíti Σ-át, vagy a Σ modellje, ha $\mathcal{A} \models F$ teljesül minden $F \in \Sigma$ formulára.

  Jelölés: $\mathcal{A} \models \Sigma$ vagy $\mathcal{A} \in \mathsf{Mod}(\Sigma)$.

  Σ-át kielégíthetőnek nevezzük, ha létezik modellje.

- Def Legyen Σ formulák halmaza, F pedig formula. Azt mondjuk, hogy F a Σ (logikai) következménye, ha $\mathsf{Mod}(\Sigma) \subseteq \mathsf{Mod}(F)$, azaz valahányszor $\mathcal{A} \models \Sigma$, mindig $\mathcal{A} \models F$.

  Jelölés: $\Sigma \models F$. Amennyiben $\Sigma = \{G\}$, akkor $\Sigma \models F$ helyett $G \models F$-et is írunk.

- Állítás Σ akkor és csakis akkor kielégíthetetlen, ha $\Sigma \models \downarrow$.

- Állítás $\Sigma \models F$ akkor és csak akkor, ha $\Sigma \cup \{\neg F\}$ kielégíthetetlen.

- Állítás $F \equiv G$ akkor és csak akkor, ha $F \models G$ és $G \models F$.

Szemantika, 19

- Állítás Tetszőleges F, G, H formulákra érvényesek az alábbiak.
  - $\{F, F \to G\} \models G$ (leválasztás).
  - $\{F, \neg G \to \neg F\} \models G$ (indirekt következtetés).
  - $(F \vee G) \wedge (\neg F \vee H) \models G \vee H$ (rezolúciós következtetés).
- Bizonyítás
  - Ha $\mathcal{A}(F) = \mathcal{A}(F \to G) = 1$ akkor $\mathcal{A}(G) = 1$.
  - Ha $\mathcal{A}(F) = \mathcal{A}(\neg G \to \neg F) = 1$, akkor $\mathcal{A}(\neg F) = 0$, így $\mathcal{A}(G) = 1$.
  - Tfh. $\mathcal{A}(F \vee G) = \mathcal{A}(\neg F \vee H) = 1$. Ha $\mathcal{A}(G) = 0$, akkor $\mathcal{A}(F) = 1$, így $\mathcal{A}(\neg F) = 0$ és $\mathcal{A}(H) = 1$.

Formalizálás

Formalizálás, 1

- Def Mondatok egy Σ halmazát elméletnek nevezünk, ha valahányszor $\Sigma \models F$ egy F mondatra, akkor $F \in \Sigma$.
- Def Egy Σ elméletet ellentmondástalannak nevezünk, ha Σ kielégíthető. Különben Σ ellentmondásos.
- Állítás Az alábbiak ekvivalensek egy Σ elméletre:

  i) Σ ellentmondásos.

  ii) $\Sigma \models \downarrow$.

  iii) $\downarrow \in \Sigma$.

  iv) Van olyan F mondat, hogy $F, \neg F \in \Sigma$.
- Bizonyítás
  - i)$\to$ ii) Ha Σ ellentmondásos, akkor $\mathsf{Mod}(\Sigma) = \emptyset$, így valahányszor $\mathcal{A} \models \Sigma$, mindig $\mathcal{A} \models \downarrow$.
  - ii) $\to$ iii) Ha Σ elmélet és $\Sigma \models \downarrow$, akkor $\downarrow \in \Sigma$.
  - iii) $\to$ iv) Legyen $F = \downarrow$.
  - iv) $\to$ i) Nincs olyan $\mathcal{A}$ struktúra, melyre $\mathcal{A} \models \{F, \neg F\}$.

Formalizálás, 2

- Def Egy ellentmondástalan Σ elmélet teljes, ha minden F mondatra $F \in \Sigma$ vagy $\neg F \in \Sigma$.
- Állítás Legyen K az $\mathcal{A} = (A, I)$ alakú struktúrák egy osztálya. Ekkor $\mathsf{Th}(K) = \{F : F \text{ mondat}, \ K \models F\}$ elmélet, ahol $K \models F$ azt jelöli, hogy $\mathcal{A} \models F$ minden $\mathcal{A} \in K$ esetén.

  Ha K nemüres, akkor $\mathsf{Th}(K)$ ellentmondástalan. Ha $K = \{\mathcal{A}\}$ egyetlen $\mathcal{A}$ struktúrából áll, akkor $\mathsf{Th}(K)$ teljes. (Jelölés: $\mathsf{Th}(\mathcal{A})$.)
- Bizonyítás
  - Ha $\mathsf{Th}(K) \models F$ az F mondatra, akkor $K \models F$. Tehát $F \in \mathsf{Th}(K)$.
  - Tfh. K nemüres, mondjuk $\mathcal{A} \in K$. Akkor $\mathcal{A} \models \mathsf{Th}(K)$ miatt $\mathsf{Th}(K)$ kielégíthető.
  - Minden F mondatra, $\mathcal{A}(F) = 0$ vagy $\mathcal{A}(F) = 1$. Ha $\mathcal{A}(F) = 0$, akkor $\mathcal{A}(\neg F) = 1$. Tehát $F \in \mathsf{Th}(\mathcal{A})$ vagy $\neg F \in \mathsf{Th}(\mathcal{A})$

Formalizálás, 3

- Jelölés Mondatok tetszőleges Σ halmazára legyen

$$\mathsf{Cons}(\Sigma) = \{F : F \text{ mondat}, \ \Sigma \models F\}$$

  Világos, hogy $\mathsf{Cons}(\Sigma)$ elmélet.
- Definíció Egy T elmélet axiomatizálható, ha létezik mondatok olyan rekurzív halmaza, hogy $T = \mathsf{Cons}(\Sigma)$. Ekkor Σ a T axiómarendszere.

  Struktúrák egy K osztályát axiomatizálhatónak nevezünk, ha $\mathsf{Th}(K)$ axiomatizálható.

  Amennyiben a Σ halmaz rekurzivitását nem kötjük ki, gyenge axiomatizálhatóságról beszélünk. Ha Σ véges halmaz, a véges axiomatizálhatóság definícióját kapjuk.
- Megjegyzés Ha egy elmélet végesen axiomatizálható, akkor egyetlen mondattal is axiomatizálható.

Formalizálás, 4

- Csoportelmélet
  - $\forall x \forall y \forall z (x \cdot (y \cdot z) = (x \cdot y) \cdot z)$
  - $\forall x (x \cdot 1 = x \wedge 1 \cdot x = x)$
  - $\forall x (x \cdot x^{-1} = 1 \wedge x^{-1} \cdot x = 1)$
- Ha a második axiómát két axiómának tekintjük, akkor a fenti axiómarendszer nem független:

$$1 \cdot x = (x \cdot x^{-1}) \cdot x = x \cdot (x^{-1} \cdot x) = x \cdot 1$$

  Tehát a második sorban szereplő axióma egyszerűsíthető.
- Csoportelmélet másképp
  - $\forall x \forall y \forall z (x \cdot (y \cdot z) = (x \cdot y) \cdot z))$
  - $\forall x (x \cdot 1 = x \wedge 1 \cdot x = x)$
  - $\forall x \exists y (x \cdot y = 1 \wedge y \cdot x = 1)$

Formalizálás, 5

- Rendezett halmazok
  - $\forall x \forall y \forall z ((x < y \wedge y < z) \rightarrow x < z)$
  - $\forall x \neg (x < x)$
  - $\forall x \forall y (x < y \vee x = y \vee y < x)$
- Létezik legkisebb elem

$$\exists x \forall y (x < y \vee x = y)$$

- A $p^{\mathcal{A}}$ predikátumot kielégítő elemeknek van legkisebb felső korlátja

$$\exists z ((\forall y (p(y) \rightarrow y \leq z) \wedge$$

$$\forall u (\forall y (p(y) \rightarrow y \leq u) \rightarrow z \leq u)))$$

  Itt $t \leq t'$ a $t < t' \vee t = t'$ formula helyett áll.

Formalizálás, 6

Peano axiómák

- $\forall x(\neg x' = 0)$
- $\forall x \forall y(x' = y' \to x = y)$
- $\forall x(x + 0 = x)$
- $\forall x \forall y(x + y' = (x + y)')$
- $\forall x(x \cdot 0 = 0)$
- $\forall x \forall y(x \cdot y' = x \cdot y + x)$
- $\forall x(x \leq 0 \to x = 0)$
- $\forall x \forall y(x \leq y' \to (x \leq y \vee x = y'))$
- $\forall x \forall y(x < y \vee x = y \vee y < x)$
- Indukciós axióma séma $(F(0) \wedge \forall x(F(x) \to F(x'))) \to \forall x F(x)$, ahol $F(x)$ olyan formula, melyben legfeljebb az x változó fordul elő szabadon, és $F(0)$, $F(x')$ úgy állnak elő, hogy x helyébe 0-át ill. x'-t helyettesítünk. (Ld. később.)

Formalizálás, 7

Állítás (Galois kapcsolat) Legyenek $\Sigma, \Sigma_1, \Sigma_2$ mondatok halmazai, K, K_1, K_2 struktúrák osztályai.

i) Ha $\Sigma_1 \subseteq \Sigma_2$, akkor $\mathsf{Mod}(\Sigma_1) \supseteq \mathsf{Mod}(\Sigma_2)$.

ii) Ha $K_1 \subseteq K_2$, akkor $\mathsf{Th}(K_1) \supseteq \mathsf{Th}(K_2)$.

iii) $\Sigma \subseteq \mathsf{Th}(K)$ akkor és csak akkor, ha $\mathsf{Mod}(\Sigma) \supseteq K$.

iv) $\Sigma \subseteq \mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma))$.

v) $K \subseteq \mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(K))$.

vi) $\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma)) = \mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma))))$.

vii) $\mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(K)) = \mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(K))))$.

viii) Σ elmélet, akkor és csak akkor, ha $\Sigma = \mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma))$.

ix) K gyengén axiomatizálható osztály, akkor és csak akkor, ha $K = \mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(K))$.

Formalizálás, 8

- Ha $\Sigma_1 \subseteq \Sigma_2$ és $\mathcal{A} \models \Sigma_2$, akkor $\mathcal{A} \models \Sigma_1$.
- Ha $K_1 \subseteq K_2$ és $K_2 \models F$, akkor $K_1 \models F$.
- Ha $\Sigma \subseteq \mathsf{Th}(K)$ és $\mathcal{A} \in K$, akkor $\mathcal{A} \models \Sigma$, így $\mathcal{A} \in \mathsf{Mod}(\Sigma)$.
  Ha $\mathsf{Mod}(\Sigma) \supseteq K$ és $F \in \Sigma$, akkor $K \models F$, így $F \in \mathsf{Th}(K)$.
- Legyen $K = \mathsf{Mod}(\Sigma)$ iii)-ban.
- Legyen $\Sigma = \mathsf{Th}(K)$ iii)-ban.
- $\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma)) \subseteq \mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma))))$ iv) miatt.
  $\mathsf{Mod}(\Sigma) \subseteq \mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma)))$ v) miatt.
  Így ii)-ből $\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma)))) \subseteq \mathsf{Th}(\mathsf{Mod}(\Sigma))$.
- Hasonló.
- vi)-ből.
- vii)-ből.

Az ítéletkalkulus

- Az elsőrendű logika azon speciális esete, amikor csak 0-ad rendű predikátumszimbólumok vannak, és azokból megszámlálhatóan végtelen sok van: $p, q, p_1, q_1, \ldots$.
- Az elsőrendű változók és kvantorok feleslegessé válnak, elhagyjuk őket.
- Ekkor egy modell: a predikátumszimbólumokat a $\{0, 1\}$ halmazba képező függvény.
- Ezért a predikátumszimbólumokat ítéletváltozóknak is nevezzük.
- Tehát modell: Az ítéletváltozók egy (ki)értékelése.

- Állítás Ha F az ítéletkalkulus egy tautológiája, akkor minden olyan F' formula is tautológia, amely úgy áll elő F-ből, hogy benne a p ítéletváltozókat valamely elsőrendű nyelv tetszőleges G_p elsőrendű formuláival helyettesítjük.
- Bizonyítás Legyen $\mathcal{A}$ tetszőleges (elsőrendű) struktúra. Minden egyes p-re legyen $\mathcal{B}(p) = \mathcal{A}(G_p)$. A logikai jelek kongruencia tulajdonságából:

$$\mathcal{A}(F') = \mathcal{B}(F)$$

Így ha F tautológia, akkor F' is az.

- Állítás Legyenek F, G az ítéletkalkulus formulái. Az F', G' elsőrendű formulák álljanak úgy elő az ítéletkalkulus F és G formuláiból, hogy bennük minden egyes p ítéletváltozót valamely H_p formulával helyettesítünk. Ekkor $F \equiv G$ esetén $F' \equiv G'$.
- Bizonyítás $F \equiv G$ akkor és csak akkor, ha $\models (F \leftrightarrow G)$, és $F' \equiv G'$ akkor és csak akkor, ha $\models (F' \leftrightarrow G')$. Használjuk az előző állítást.
- Állítás Legyen Σ az ítéletkalkulus formuláinak halmaza, F az ítéletkalkulus formulája. Minden egyes p ítéletváltozóra legyen G_p valamely elsőrendű nyelv egy formulája. Σ' és F' álljon elő Σ formulából és F-ből úgy, hogy p helyébe mindenhol G_p-t helyettesítünk. Ekkor $\Sigma \models F$ esetén $\Sigma' \models F'$.

Normálformák

Normálformák 1

Def

- Literálnak nevezünk minden p vagy $\neg p$ alakú formulát, ahol p változó. Ezen belül p pozitív, $\neg p$ pedig negatív literál.
- Egy l literál ellentettje az alábbi literál:

$$\overline{l} \quad = \quad \begin{cases} \neg p & \text{ha } l = p \\ p & \text{ha } l = \neg p \end{cases}$$

- Konjunktív normálformán egy

$$F \quad = \quad \wedge_{i=1}^{n} \vee_{j=1}^{m_i} l_{ij}$$

alakú formulát, diszjunktív normálformán pedig egy

$$F \quad = \quad \vee_{i=1}^{n} \wedge_{j=1}^{m_i} l_{ij}$$

alakú formulát értünk, ahol l_{ij} literál, $i = 1, \ldots, n$, $j = 1, \ldots, m_i$.

Normálformák 2

Megjegyzések

- Az üres diszjunktív normálforma azonosan hamis, az üres konjunktív normálforma azonosan igaz. Diszjuntív normálforma üres tagja azonosan igaz, konjunktív normálforma üres tagja azonosan hamis.
- Kiköthetjük, hogy az egy tagban szereplő literálok páronként különböznek, és hogy a tagok páronként különböznek.
- A $q_1, \ldots, q_n$ változók feletti normálformára kiköthetjük, hogy minden tagban minden q_i változó pontosan egyszer fordul elő (teljes normálforma).
- Általában azonosítunk két normálformát, ha csak a tagok sorrendjében és/vagy tagonként a literálok sorrendjében különböznek.

Normálformák 3

- Tétel Minden formulához létezik ekvivalens konjunktív és diszjunktív normálforma.
  - 1. bizonyítás A formula felépítése szerinti indukcióval.
  - 2. bizonyítás Adott F formulára, először fejezzük ki az előforduló $\rightarrow$ és $\leftrightarrow$ műveleteket a $\vee, \wedge, \neg$ műveletekkel, majd küszöböljük ki a konstansokat. Ezek után vigyük a $\neg$ jeleket a változók elé, és eliminájuk a többszörös negációkat a $\neg\neg G \equiv G$ ekvivalencia felhasználásával. Végül alkalmazzuk a disztributív azonosságokat.
  - 3. bizonyítás Alkalmazzuk az ,,igazságtábla" módszert.

Boole függvények

Boole függvények 1

- Def Tegyük fel, hogy az F formula változói a $\{p_{i_1}, \ldots, p_{i_n}\}$, $n \geq 1$ halmazba esnek, ahol $i_1 < \ldots < i_n$. Ekkor F egy n-változós Boole függvényt indukál:

$$\begin{aligned} f : \{0,1\}^n &\rightarrow \{0,1\} \\ f(x_1, \ldots, x_n) &= \mathcal{A}(F), \end{aligned}$$

  ahol $\mathcal{A}$ tetszőleges olyan értékelés, melyre $\mathcal{A}(p_{i_j}) = x_j$, $j = 1, \ldots, n$.

- Megjegyzés f független azon x_j változóitól, melyekre p_{i_j} nem fordul elő F-ben.
- Példák
  - $F = p_1$, $n = 2$: $f(x_1, x_2) = x_1$
  - $F = p_1 \vee (\neg p_1 \leftrightarrow p_2)$, $n = 2$: $f(x_1, x_2) = x_1 \vee x_2$
  - $F = p_1 \vee \neg p_1$, $n = 1$: $f(x_1) = 1$

Boole függvények 2

- Tétel Minden Boole függvény indukálható valamely formulával.
- Bizonyítás Minden igazságtáblához készíthtető konjunktív, vagy diszjunktív normálforma.
- Következmény Az alábbi rendszerek teljesek:
  - $\{\wedge, \vee, \neg\}$
  - $\{\wedge, \neg\}$ és $\{\vee, \neg\}$
  - $\{\rightarrow, \downarrow\}$

Boole függvények 3

- Def Tetszőleges $x, y \in \{0, 1\}$ esetén legyen

$$\begin{aligned} x|y &= \neg(x \wedge y) = \neg x \vee \neg y \\ x \parallel y &= \neg(x \vee y) = \neg x \wedge \neg y \end{aligned}$$

- Tétel Egy 2-változós Boole függvény $\bullet$ akkor és csak akkor alkot önmagában teljes rendszert, ha megegyezik a $|$ és $\parallel$ függvények valamelyikével.

Boole függvények 4

- Elegendőség bizonyítása

$$\neg x = x|x \quad x \wedge y = \neg(x|y) = (x|y)|(x|y)$$

- Szükségesség bizonyítása Tegyük fel, hogy $\bullet$ önmagában teljes.
  - Ha $1 \bullet 1 = 1$, akkor minden 1-változós f kifejezhető függvényre fennáll, hogy $f(1) = 1$. Ezert $1 \bullet 1 = 0$. Hasonlóan, $0 \bullet 0 = 1$.
  - Ha $1 \bullet 0 = 1$ és $0 \bullet 1 = 0$, akkor $x \bullet y = \neg y$, és csak olyan 2-változós függvény fejezhető ki, mely csak az egyik argumentumától függ.
  - Szimmetrikusan, ha $1 \bullet 0 = 0$ és $0 \bullet 1 = 1$, akkor $x \bullet y = \neg x$, és így ismét ellentmondáshoz jutunk.
  - Így $1 \bullet 0 = 0 \bullet 1 = 1$, azaz $\bullet = |$, vagy $1 \bullet 0 = 0 \bullet 1 = 0$, amikor $\bullet = \|$.

Az ítéletkalkulus kompaktsági tétele

A kompaktsági tétel

- Tétel Formulák egy halmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha minden véges részhalmaza kielégíthető.
- Következmény Egy F formula akkor és csak akkor következménye formulák egy Σ halmazának, ha a Σ egy véges részhalmazának következménye.
- A következmény bizonyítása

$$\begin{aligned}
\Sigma \models F &\Leftrightarrow \Sigma \cup \{\neg F\} \text{ nem kielégíthető} \\
&\Leftrightarrow \exists \Sigma_0 \subseteq \Sigma \cup \{\neg F\} \text{ véges} \quad \Sigma_0 \text{ nem kielégíthető} \\
&\Leftrightarrow \exists \Sigma_0 \subseteq \Sigma \text{ véges} \quad \Sigma_0 \cup \{\neg F\} \text{ nem kielégíthető} \\
&\Leftrightarrow \exists \Sigma_0 \subseteq \Sigma \text{ véges } \Sigma_0 \models F
\end{aligned}$$

A kompaktsági tétel 2

- Kőnig lemmája Ha egy végtelen irányított T fa minden csúcsa véges fokú, akkor T tartalmaz végtelen utat.
- Bizonyítás
- Minden $n \geq 0$ számra megadható olyan x_n csúcs, hogy
  - $x_0, \ldots, x_n$ egy (gyökértől induló) utat határoznak meg és
  - az x_n csúcsból induló részfa végtelen.

  Ekkor $x_0, x_1, \ldots$ egy végtelen utat határoznak meg.
- Az x_n csúcsokat n szerinti indukcióval adjuk meg.
  - x_0 a T gyökere.
  - Ha $n > 0$, x_n az x_{n-1} olyan közvetlen leszármazottja, hogy az x_{n-1}-ből induló részfa végtelen. (Ilyen x_n létezik.)

A kompaktsági tétel 3

- A kompaktsági tétel bizonyítása
- Elegendő belátni, hogy amennyiben Σ formulák olyan végtelen halmaza, melynek minden véges részhalmaza kielégíthető, akkor Σ kielégíthető.
- Minden $n \geq 0$ számra jelölje Σ_n a Σ azon formuláinak halmazát, melyekben legfeljebb az első n, $p_1, \ldots, p_n$ változó fordul elő.
- Mivel ekvivalencia erejéig véges sok ($\leq 2^{2^n}$) olyan formula van, melyben legfeljebb az első n változó fordul elő, ezért feltevésünk szerint mindegyik Σ_n kielégíthető.
- A teljes végtelen bináris fában minden végtelen út megfelel a változók egy értékelésének, és minden n mélységű csúcs az első n változó egy értékelésének.

A kompaktsági tétel 4

- Minden $n \geq 0$ számra jelöljük meg a teljes végtelen bináris fa azon n-mélységű csúcsait, amelyeknek megfelelő értékelések kielégítik a Σ_n formula halmazt.
- Ekkor minden n-re megjelöltünk legalább egy csúcsot, és amennyiben egy olyan y csúcs megjelölt, mely az x csúcs (közvetlen) leszármazottja, akkor x is megjelölt.
- Tehát a megjelölt csúcsok egy olyan végtelen fát határoznak meg, melyben minden csúcs véges fokú.
- Kőnig lemmája szerint ez a fa tartalmaz végtelen utat. E végtelen út által meghatározott értékelés a Σ modellje.

Eldöntési kérdések az ítéletkalkulusban

Eldöntési kérdések

- Alapvető eldöntési kérdések:
  - Adott F formula kielégíthető-e?
  - Adott F formula érvényes-e?
  - Adott az F formula és a $\Sigma = \{F_1, \ldots, F_n\}$ véges formula halmaz, teljesül-e $\Sigma \models F$?
- A fenti kérdések ekvivalensek, hiszen:
  - F kielégíthető $\Leftrightarrow$ $\neg F$ nem érvényes,
  - F érvényes $\Leftrightarrow$ $\neg F$ nem kielégíthető,
  - $\Sigma \models F \Leftrightarrow (F_1 \wedge \ldots \wedge F_n) \to F$ érvényes.
- Megjegyzés Nem ismert, hogy a fenti kérdések megoldhatóak-e polinomidejű algoritmussal. A kielégíthetőség NP-teljes, az érvényesség coNP-teljes. (Ld. Bonyolultságelmélet kurzus.)

Horn formulák

Horn formulák 1

- Def Horn formula egy olyan $F = C_1 \wedge \ldots \wedge C_n$ konjunktív normálforma, melyben minden C_i tag legfeljebb egy pozitív literált tartalmaz.
- Megjegyzés

$$\begin{aligned} \neg q_1 \vee \ldots \vee \neg q_k \vee q &\equiv (q_1 \wedge \ldots \wedge q_k) \to q \\ \neg q_1 \vee \ldots \vee \neg q_k &\equiv (q_1 \wedge \ldots \wedge q_k) \to \downarrow \end{aligned}$$

  Ha $k = 0$, akkor a $q \equiv \uparrow \to q$ és $\downarrow \equiv \uparrow \to \downarrow$ összefüggések adódnak.

- Horn formulák kielégíthetősége polinom időben eldönthető.

Horn formulák 2

- Algoritmus
- Bemenet F Horn formula
- Kimenet F-et kielégítő értékelés, ha F kielégíthető, egyébként „nem”.
- Mindaddig, amíg F-ben van olyan $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to q$ alakú tag, hogy minden q_i megjelölt, de q nem, jelöljük meg q minden F-beli előfordulását.
- Ha létezik olyan $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to \downarrow$ alakú tag F-ben, melyre a $q_1, \ldots, q_n$ mindegyike megjelölt, akkor a válasz „nem”.
- Ellenkező esetben legyen $\mathcal{A}$ az alábbi (parciális) értékelés:

$$\mathcal{A}(p) = \begin{cases} 1 & \text{ha } p \text{ meg van jelölve} \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$$

Horn formulák 3

- Időigény:
  - A ciklus legfeljebb annyiszor fut le, mint az F-ben előforduló változók száma.
  - A ciklus egyszeri lefutásának időigénye lineáris.
  - A teljes időigény négyzetes.
- Példa

$$\begin{aligned} F &= p \wedge q \wedge (\neg p \vee \neg q \vee r) \wedge (\neg q \vee \neg r \vee s) \wedge \\ &\quad (\neg s \vee r) \wedge (\neg q \vee \neg s \vee t) \wedge (\neg s \vee \neg t \vee u) \wedge \\ &\quad (\neg u \vee \neg t) \\ &= [\uparrow \to p] \wedge [\uparrow \to q] \wedge [(p \wedge q) \to r] \wedge \\ &\quad [(q \wedge r) \to s] \wedge [s \to r] \wedge [(q \wedge s) \to t] \wedge \\ &\quad [(s \wedge t) \to u] \wedge [(u \wedge t) \to \downarrow] \end{aligned}$$

Megjelölt változók: p, q, r, s, t, u. A formula nem kielégíthető.

Horn formulák 4

Helyesség: F akkor és csak akkor kielégíthető, ha az algoritmus egy $\mathcal{A}$ kielégítő értékeléssel áll meg.

- Elegendőség Ha az algoritmus egy $\mathcal{A}$ kiértékeléssel áll meg, akkor $\mathcal{A}$ kielégítő kiértékelés.
  - Valóban, ha C egy $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to q$ alakú tag, és megálláskor mindegyik q_i megjelölt, akkor q is az, így $\mathcal{A}(q_1) = \ldots = \mathcal{A}(q_n) = \mathcal{A}(q) = 1$ miatt $\mathcal{A} \models C$.
    Ha megálláskor valamely i-re q_i nincs megjelölve, akkor $\mathcal{A}(q_i) = 0$ és ismét $\mathcal{A} \models C$.
  - Ha pedig C a $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to \downarrow$ tag, akkor valamelyik q_i nincs megjelölve. Így $\mathcal{A}(q_i) = 0$ és $\mathcal{A} \models C$.

Horn formulák 5

- Szükségesség

  Tegyük fel, hogy $\mathcal{A}'$ kielégíti a formulát, de az algoritmus ,,nem"-mel áll meg.

  - Ekkor $\mathcal{A}'(p) = 1$ valahányszor az algoritmus megjelöli a p változót. Ez könnyen igazolható a ciklus futásának száma szerinti indukcióval.
  - Mivel az algoritmus ,,nem"-mel áll meg, létezik olyan $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to\downarrow$ alakú tag, hogy az algoritmus a q_i-k mindegyikét megjelöli.
  - Így $\mathcal{A}'$ nem elégíti ki ezt a tagot, hiszen $\mathcal{A}'(q_1) = \ldots \mathcal{A}'(q_n) = 1$. Ellentmondás.

- Megjegyzés F kielégíthető, ha nem tartalmaz $\uparrow\to p$ alakú, vagy nem tartalmaz $(q_1 \wedge \ldots \wedge q_n) \to\downarrow$ alakú tagot.

Rezolúciós módszer

Rezolúció 1

A rezolúciós módszer konjunktív normálformák (k.n.f.) kielégíthetőségének eldöntésére szolgáló módszer.

- Minden

$$\begin{aligned} F &= C_1 \wedge \ldots \wedge C_k \\ C_i &= l_{i1} \vee \ldots \vee l_{in_i}, \quad i = 1, \ldots, k \end{aligned}$$

  k.n.f. felfogható úgy, mint tagok, vagy klózok egy $\{C_1, \ldots, C_k\}$ halmaza, és minden C_i klóz mint literálok egy $\{l_{i1}, \ldots, l_{in_i}\}$ halmaza.

- Jelölje $\square$ az üres klózt és $\emptyset$ az üres formulát: $\square$ azonosan hamis (kielégíthetetlen), $\emptyset$ azonosan igaz (tautológia).

- Felhasználás: Legyenek $F_1, \ldots, F_n$ és G formulák, és jelölje rendre $F_1', \ldots, F_n'$ az $F_1, \ldots, F_n$ egy k.n.f.-jét, G' pedig a $\neg G$ egy k.n.f.-jét. Így

$$\{F_1, \ldots, F_n\} \models G \quad \Leftrightarrow \quad F_1' \cup \ldots \cup F_n' \cup G' \text{ kielégíthetetlen.}$$

Rezolúció 2

- Def Legyenek C_1, C_2 klózok, $l \in C_1$, $\overline{l} \in C_2$. Ekkor az

$$R \;=\; (C_1 - \{l\}) \cup (C_2 - \{\overline{l}\})$$

klózt a C_1 és C_2 egy rezolvensének nevezzük.

- Lemma Legyen Σ klózok halmaza, $C_1, C_2 \in \Sigma$, és tegyük fel, hogy R a C_1 és C_2 egy rezolvense. Ekkor

$$\Sigma \;\equiv\; \Sigma \cup \{R\}.$$

- (Itt az ekvivalencia azt jelenti, hogy a két formula halmaznak ugyanazok a modelljei.)
- Bizonyítás A rezolúciós következtetés helyességéből.

Rezolúció 3

- Def Legyen Σ klózok véges vagy végtelen halmaza. Ekkor

$$\begin{aligned}\mathbf{Res}(\Sigma) \;=\; & \Sigma \cup \{R : \exists C_1, C_2 \in \Sigma \\ & R \text{ a } C_1 \text{ és } C_2 \text{ rezolvense}\}.\end{aligned}$$

Jelölje $\mathbf{Res}^*(\Sigma)$ a legszűkebb olyan Δ halmazt, melyre $\Sigma \subseteq \Delta$ és $\mathbf{Res}(\Delta) \subseteq \Delta$.

- Állítás Legyen Σ klózok halmaza, C klóz.
  - $\mathbf{Res}^*(\Sigma) = \cup_{n \geq 0} \mathbf{Res}^n(\Sigma)$, ahol

$$\begin{aligned}\mathbf{Res}^0(\Sigma) &= \Sigma \\ \mathbf{Res}^{n+1}(\Sigma) &= \mathbf{Res}(\mathbf{Res}^n(\Sigma)), \quad n \geq 0.\end{aligned}$$

  - $C \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$ akkor és csak akkor, ha létezik klózok olyan véges $C_0, \ldots, C_n$ sorozata, hogy $C_n = C$ és tetszőleges C_i-re, $C_i \in \Sigma$ vagy valamely $j, k < i$ indexekre C_i a C_j és C_k egy rezolvense.

Rezolúció 4

- Állítás Ha Σ kózok véges halmaza, akkor létezik olyan $n \geq 0$ szám, amelyre

$$\mathbf{Res}^n(\Sigma) = \mathbf{Res}^*(\Sigma).$$

- Bizonyítás

$$\Sigma = \mathbf{Res}^0(\Sigma) \subseteq \mathbf{Res}^1(\Sigma) \subseteq \mathbf{Res}^2(\Sigma) \subseteq \ldots \subseteq \mathbf{Res}^*(\Sigma).$$

  Továbbá, ha a Σ-beli klózokban legfeljebb a $q_1, \ldots, q_k$ változók fordulnak elő, akkor

$$|\mathbf{Res}^*(\Sigma)| \leq 2^{2k}.$$

  Így létezik olyan n, melyre $\mathbf{Res}^n(\Sigma) = \mathbf{Res}^{n+1}(\Sigma)$, és ezért $\mathbf{Res}^n(\Sigma) = \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.

Rezolúció 5

- Lemma Legyen Σ klózok véges vagy végtelen halmaza. Ekkor $\Sigma \equiv \mathbf{Res}(\Sigma)$.
- Bizonyítás
  - 1. eset: Σ véges.
    Legyen $\mathbf{Res}(\Sigma) = \Sigma \cup \{C_1, \ldots, C_n\}$. Tudjuk, hogy

$$\Sigma \cup \{C_1, \ldots, C_{i-1}\} \equiv \Sigma \cup \{C_1, \ldots, C_i\}, \quad i = 1, \ldots, n.$$

    Mivel $\equiv$ tranzitív, $\Sigma \equiv \mathbf{Res}(\Sigma)$.
  - 2. eset: Σ végtelen.

$$\Sigma = \left(\bigcup_{\Delta \subseteq \Sigma,\ \Delta \text{ véges}} \Delta \right) \equiv \left(\bigcup_{\Delta \subseteq \Sigma,\ \Delta \text{ véges}} \mathbf{Res}(\Delta) \right) = \mathbf{Res}(\Sigma)$$

- Állítás Klózok tetszőleges véges vagy végtelen Σ halmazára fennállnak a következők:
  - Minden $n \geq 0$ számra $\Sigma \equiv \mathbf{Res}^n(\Sigma)$.
  - $\Sigma \equiv \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.

Rezolúció 6

- Tétel Klózok egy véges vagy végtelen Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.
- Bizonyítás A kompaktsági tétel miatt elegendő csak véges Σ halmazokra elvégezni a bizonyítást.
  - Elegendőség Tegyük fel, hogy $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$. Ekkor $\mathbf{Res}^*(\Sigma)$ kielégíthetetlen, mert $\square$ az. De $\Sigma \equiv \mathbf{Res}^*(\Sigma)$, ezért Σ is kielégíthetetlen.
  - Szükségesség Legyen Σ kielégíthetetlen. Jelölje n a Σ-beli klózokban előforduló változók számát. Teljes indukcióval belátjuk, hogy $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.
  - $n = 0$. Ekkor $\Sigma = \emptyset$ vagy $\Sigma = \{\square\}$. Mivel Σ kielégíthetetlen, ezért $\Sigma = \{\square\}$. Így $\square \in \Sigma \subseteq \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.

Rezolúció 7

- Bizonyítás folytatása
  - $n > 0$. Legyen p olyan változó, mely előfordul Σ-beli klózban.
    - Ha van olyan $C \in \Sigma$, melyre $p, \neg p \in C$, akkor C azonosan igaz. Így Σ akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $\Sigma - \{C\}$ az, és C elhagyható. Ezért feltehetjük, hogy nincs olyan $C \in \Sigma$, melyre $p, \neg p \in C$.
    - Legyen

$$\begin{aligned}\Sigma_1 &= \{C : C \in \Sigma,\ p \notin C,\ \neg p \notin C\} \\ &\quad \cup \{C : C \notin \Sigma,\ C \cup \{p\} \in \Sigma\} \\ \Sigma_2 &= \{C : C \in \Sigma,\ p \notin C,\ \neg p \notin C\} \\ &\quad \cup \{C : C \notin \Sigma,\ C \cup \{\neg p\} \in \Sigma\}.\end{aligned}$$

Rezolúció 8

- Bizonyítás folytatása
  - Σ_1 és Σ_2 egyike sem kielégíthető. Valóban, ha pld. Σ_1-et kielégít egy (parciális) értékelés, akkor Σ-át kielégíti ugyanez az értékelés azzal, hogy p értéke 0.
  - Így az indukciós feltevés szerint

$$\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma_1) \cap \mathbf{Res}^*(\Sigma_2).$$

  - Ezért $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$, vagy

$$\{p\} \in \mathbf{Res}^*(\Sigma) \text{ és } \{\neg p\} \in \mathbf{Res}^*(\Sigma).$$

  - Ebből $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.

Rezolúció 9

- Rezolúciós algoritmus
- Bemenet: F k.n.f. (ill. véges klóz halmaz)
- Kérdés: F kielégíthető-e?
- Mindaddig, amíg új klózt kapunk, képezzük két F-beli klóz valamely rezolvensét, és ezt adjuk az F halmazhoz.

  Ha valamikor a $\square$ klózt kapjuk, F nem kielégíthető.
- Különben F kielégíthető.

Rezolúció 10

Példa $F = (p \vee q) \wedge (\neg p \vee r) \wedge (p \vee \neg r) \wedge (\neg p \vee \neg q) \wedge (r \vee \neg q) \wedge (\neg r \vee q)$

1. $\{p, q\}$	F-beli klóz	7. $\{\neg p, \neg q\}$	F-beli klóz
2. $\{\neg p, r\}$	F-beli klóz	8. $\{\neg r, \neg q\}$	6. és 7. rezolvense
3. $\{q, r\}$	1. és 2. rezolvense	9. $\{r, \neg q\}$	F-beli klóz
4. $\{\neg r, q\}$	F-beli klóz	10. $\{\neg q\}$	8. és 9. rezolvense
5. $\{q\}$	3. és 4. rezolvense	11. $\square$	5. és 10. rezolvense
6. $\{p, \neg r\}$	F-beli klóz		

Tehát F nem kielégíthető.

Deduktív rendszerek

A következőkben olyan rendszereket mutatunk be, melyekben **formálisan bizonyítható**, hogy egy F formula tautológia, vagy kielégíthetetlen, vagy hogy F a formulák egy Σ halmazának következménye.

Hilbert rendszere

Hilbert rendszere, 1

- Olyan formulákat tekintünk, amelyekben nem fordul elő $\wedge, \vee, \leftrightarrow, \neg$ és $\uparrow$.
- Axiómák

  1. $(F \to (G \to H)) \to ((F \to G) \to (F \to H))$
  2. $F \to (G \to F)$
  3. $((F \to \downarrow) \to \downarrow) \to F$,

  ahol F, G, H tetszőleges formulák.
- Szabály: leválasztás, vagy modus ponens

$$\frac{F,\ F \to G}{G}$$

  ahol F, G tetszőleges formulák.

Hilbert rendszere, 2

- Def Az érvényesség Hilbert-féle bizonyításnak vagy levezetésnek nevezünk egy olyan

$$F_1, F_2, \ldots, F_n$$

  sorozatot, ahol az F_i formulák mindegyike

  1. axióma, vagy
  2. előáll az őt megelőző formulákból leválasztással.

  Azt mondjuk, hogy F bizonyítható, vagy levezethető, ha létezik olyan $F_1, \ldots, F_n$ bizonyítás, melyre $F = F_n$. Jelölés: $\vdash_{\mathcal{H}} F$

Hilbert rendszere, 3

Legyen Σ formulák halmaza.

- Def Σ feletti Hilbert-féle bizonyításnak vagy levezetésnek nevezünk egy olyan

$$F_1, F_2, \ldots, F_n$$

sorozatot, ahol az F_i formulák mindegyike

1. axióma, vagy
2. Σ-beli formula, vagy
3. előáll az őt megelőző formulákból leválasztással.

Azt mondjuk, hogy F bizonyítható, vagy levezethető Σ-ból, ha létezik olyan $F_1, \ldots, F_n$ Σ feletti bizonyítás, melyre $F = F_n$. Jelölés: $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$

- Tehát $\vdash_{\mathcal{H}} F$ akkor és csak akkor, ha $\emptyset \vdash_{\mathcal{H}} F$.

Hilbert rendszere, 4

- Példa $F \to F$ bizonyítása, ahol F tetszőleges.
- Legyen $G = F \to F$.

1. $F \to (G \to F)$, (Ax 2)
2. $F \to G$, (Ax 2)
3. $(F \to (G \to F)) \to ((F \to G) \to (F \to F))$, (Ax 1)
4. $(F \to G) \to (F \to F)$, (1. és 3., MP)
5. $F \to F$, (2. és 4., MP)

- Tehát tetszőleges F-re: $\vdash_{\mathcal{H}} F \to F$.

Hilbert rendszere, 5

- Példa $\vdash_{\mathcal{H}} (G \to H) \to ((F \to G) \to (F \to H))$.
- Legyen $P = G \to H$, $Q = F \to (G \to H)$, $R = (F \to G) \to (F \to H)$. Be kell látnunk, hogy $\vdash_{\mathcal{H}} P \to R$.

1. $P \to Q$, (Ax 2)
2. $Q \to R$, (Ax 1)
3. $(Q \to R) \to (P \to (Q \to R))$, (Ax 2)
4. $P \to (Q \to R)$, (2. és 3., MP)
5. $(P \to (Q \to R)) \to ((P \to Q) \to (P \to R))$, (Ax 1)
6. $(P \to Q) \to (P \to R)$, (4. és 5., MP)
7. $P \to R$, (1. és 6., MP)

Hilbert rendszere, 6

- Példa $\vdash_{\mathcal{H}} \downarrow \to F$.
- Jelölje $\neg F$ az $F \to \downarrow$ formulát, és $\neg\neg F$ az $(F \to \downarrow) \to \downarrow$ formulát.

1. $\downarrow \to \neg\neg F$, (Ax 2)
2. $\neg\neg F \to F$, (Ax 3)
3. $(\neg\neg F \to F) \to ((\downarrow \to \neg\neg F) \to (\downarrow \to F))$, (előző példa)
4. $(\downarrow \to \neg\neg F) \to (\downarrow \to F)$, (2. és 3., MP)
5. $\downarrow \to F$, (1. és 4., MP)

Hilbert rendszere, 7

- Tétel (Dedukciós tétel) Legyen Σ formulák halmaza, és legyenek F, G formulák.

$$\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} G \quad \Leftrightarrow \quad \Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$$

- Elegendőség Ha $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$, akkor $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$. De $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} F$, így MP szerint $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} G$.

- Szükségesség Tegyük fel, hogy $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} G$. A levezetés hossza szerinti indukcióval igazolható, hogy $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$. Tekintsük a levezetés utolsó lépését.

Hilbert rendszere, 8

- Az utolsó lépésben $G \in \Sigma$, vagy G axióma. Ekkor $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} G$. A 2. axióma miatt $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} G \to (F \to G)$. Így MP felhasználásával $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$.

- Tegyük fel, hogy $F = G$. Ekkor $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to F$ az egyik korábbi példa szerint.

- Az utolsó lépésben G az MP-vel adódik. Ekkor valamely H formulára léteznek rövidebb $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} H \to G$ és $\Sigma \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} H$ levezetések.

  Indukciós feltevésből: $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to (H \to G)$ és $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to H$.

  Az 1. axióma szerint:
  $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} (F \to (H \to G)) \to ((F \to H) \to (F \to G))$.

  Az MP kétszeri alkalmazásával: $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to G$.

Hilbert rendszere, 9

- Tétel Hilbert rendszerének helyessége és teljessége Tetszőleges Σ formula halmazra és F formulára $\Sigma \models F$ akkor és csak akkor, ha $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$.
- Az elegendőség következik abból, hogy az axiómák tautológiák, és az MP helyes következtetési szabály. A szükségesség bizonyítását később végezzük el.
- Következmény Teszőleges F formulára $\models F$ akkor és csak akkor, ha $\vdash_{\mathcal{H}} F$.

Hilbert rendszere, 10

- Def Formulák egy Σ halmaza konzisztens a Hilbert rendszerben, vagy H-konzisztens, ha nem teljesül, hogy $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$.
- Állítás Σ akkor és csak akkor H-konzisztens, ha nem létezik olyan F formula, hogy $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$ és $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to \downarrow$ is teljesül.
- Bizonyítás Ha $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$ és $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \to \downarrow$, valemely F-re, akkor MP miatt $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$.

  Tfh. $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$. Ekkor az egyik előző példából $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$ minden F formulára.
- Állítás Σ akkor és csak akkor H-konzisztens, ha minden véges részhalmaza az.
- Bizonyítás Minden levezetés csak véges sok Σ-beli formulát használ.

Hilbert rendszere, 11

- Def Egy Σ formula halmazt maximális H-konzisztens halmaznak nevezünk, ha H-konzisztens, és nem létezik olyan F formula, hogy $F \notin \Sigma$ és $\Sigma \cup \{F\}$ H-konzisztens.
- Lemma Minden H-konzisztens formula halmaz kiterjeszthető maximális H-konzisztens formula halmazzá.
- Bizonyítás Legyen Σ H-konzisztens, $F_1, F_2, \ldots$ pedig a formulák egy felsorolása. Legyen $\Sigma_0 = \Sigma$ és $i \geq 1$ esetén

$$\Sigma_i \quad = \quad \begin{cases} \Sigma_{i-1} \cup \{F_i\} & \text{ha ez a halmaz H-konzisztens} \\ \Sigma_{i-1} & \text{különben} \end{cases}$$

Legyen $\Delta = \cup_{n \geq 0} \Sigma_n$.

Hilbert rendszere, 12

- Δ H-konzisztens, mert minden véges részhalmaza az.
- Bármely F formulára, $F \in \Delta$ és $F \to\downarrow \in \Delta$ közül pontosan az egyik teljesül.

  Valóban, ha mindkettő teljesülne, akkor MP miatt $\downarrow$ levezethető lenne Δ-ból, ellentmondás.

  Ha egyik formula sincs Δ-ban, akkor $\Delta \cup \{F\}$ és $\Delta \cup \{F \to\downarrow\}$ nem H-konzisztensek. Így $\Delta \cup \{F\} \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$ és $\Delta \cup \{F \to\downarrow\} \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$.
  A dedukciós tétel szerint: $\Delta \vdash_{\mathcal{H}} F \to\downarrow$ és $\Delta \vdash_{\mathcal{H}} (F \to\downarrow) \to\downarrow$, ellentmondás.
- Így Δ maximális H-konzisztens halmaz.
- Vegyük észre, hogy $\Delta \vdash_{\mathcal{H}} F$ esetén $F \in \Delta$. Továbbá, a fentiek szerint, tetszőleges F formulára, F és $F \to\downarrow$ közül valamelyik Δ-ban van.

Hilbert rendszere, 13

- Tétel Formulák egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha H-konzisztens.
- Bizonyítás Ha Σ nem H-konzisztens, akkor $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} \downarrow$. Ezért $\Sigma \models \downarrow$ is teljesül, és így Σ kielégíthetetlen.
- Tegyük fel, hogy Σ H-konzisztens. Ekkor Σ kiterjeszthető egy Δ maximális H-konzisztens formula halmazzá. Legyen

$$\mathcal{A}(p) \quad = \quad \begin{cases} 1 & \text{ha } p \in \Delta \\ 0 & \text{ha } p \notin \Delta \end{cases}$$

  Belátjuk, hogy $\mathcal{A} \models \Delta$.

Hilbert rendszere, 14

- Az F formula felépítése szerinti indukcióval belátjuk, hogy $\mathcal{A} \models F$ akkor és csak akkor, ha $F \in \Delta$.
  - F egy változó: triviális.
  - $F = \downarrow$. Mivel Δ H-konzisztens, $\downarrow \notin \Delta$. Továbbá $\mathcal{A} \not\models \downarrow$.
  - $F = G \to H$. $\mathcal{A}(F) = 1$ pontosan akkor, ha $\mathcal{A}(G) = 0$ vagy $\mathcal{A}(H) = 1$, ami az indukciós feltevés szerint azzal ekvivalens, hogy $G \notin \Delta$ vagy $H \in \Delta$. Belátjuk, hogy pontosan ebben az esetben teljesül $F \in \Delta$.

    1) Ha $G \notin \Delta$, akkor $G \to \downarrow \in \Delta$, mivel Δ maximális H-konzisztens halmaz. Mivel $\downarrow \to H \in \Delta$, adódik, hogy $F \in \Delta$.

    2) Ha $H \in \Delta$, akkor mivel $H \to (G \to H) \in \Delta$, MP felhasználásával kapjuk, hogy $F \in \Delta$.

    3) Különben $G \in \Delta$ és $H \notin \Delta$. Ha $F \in \Delta$, akkor MP miatt $H \in \Delta$, ellentmondás. Tehát $F \notin \Delta$.

Hilbert rendszere, 15

Most újra kimondjuk korábbi tételünket:

- Tétel Legyen Σ formulák halmaza, F formula.

$$\Sigma \models F \quad \Leftrightarrow \quad \Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$$

- Bizonyítás Elegendőség triviális. Szükségesség:

$$\begin{aligned} \Sigma \models F \quad &\Rightarrow \quad \Sigma \cup \{F \to\downarrow\} \text{ nem kielégíthető} \\ &\Rightarrow \quad \Sigma \cup \{F \to\downarrow\} \text{ nem H-konzisztens} \\ &\Rightarrow \quad \Sigma \vdash_{\mathcal{H}} (F \to\downarrow) \to\downarrow \text{ (Dedukciós tétel)} \\ &\Rightarrow \quad \Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F \text{ (Ax 3, MP)} \end{aligned}$$

Hilbert rendszere, 16

- Megjegyzés Az előző teljességi tételből (melyet a kompaktsági tétel nélkül bizonyítottunk) következik a kompaktsági tétel.

  Valóban, ha $\Sigma \models F$, akkor $\Sigma \vdash_{\mathcal{H}} F$. De minden levezetésben csak véges sok Σ-beli formulát használunk, így létezik olyan véges $\Sigma_0 \subseteq \Sigma$ halmaz, hogy $\Sigma_0 \vdash_{\mathcal{H}} F$.

- Megjegyzés Ha a 3. axiómát kicseréljük a gyengébb $\downarrow\to F$ axiómára, akkor az ún intuícionista logikát kapjuk.

Helyettesítés újból

Helyettesítés 1

- Az elsőrendű logikában a már megismert helyettesítésen kívül helyettesíthetünk termeket az elsőrendű változók helyére.
- Def Legyenek u, t termek, x változó. Ekkor az $u[x/t]$ termet az u felépítése szerint indukcióval adjuk meg.

$$\begin{aligned} u[x/t] &= \begin{cases} t & \text{ha } u = x \\ u & \text{különben} \end{cases} \quad \text{ha } u \text{ változó} \\ u[x/t] &= f(u_1[x/t], \ldots, u_n[x/t]), \quad \text{ha } u = f(u_1, \ldots, u_n). \end{aligned}$$

- Állítás $u[x/t]$ úgy áll elő u-ból, hogy benne x minden előfordulását t-vel helyettesítjük.

Helyettesítés 2

Def Legyen F formula, t term, x változó. Az $F[x/t]$ formulát a következő módon definiáljuk:

- Ha $F = p(t_1, \ldots, t_n)$ atomi formula, akkor $F[x/t] = p(t_1[x/t], \ldots, t_n[x/t])$.
- Ha $F = \uparrow$ vagy $F = \downarrow$, akkor a két esetnek megfelelően $F[x/t] = \uparrow$ vagy $F[x/t] = \downarrow$.
- Ha $F = \neg G$, akkor $F[x/t] = \neg(G[x/t])$.
- Ha $F = G \bullet H$, ahol $\bullet \in \{\vee, \wedge, \rightarrow, \leftrightarrow\}$, akkor $F[x/t] = G[x/t] \bullet H[x/t]$.
- Ha $F = QxG$, ahol $Q \in \{\exists, \forall\}$, akkor $F[x/t] = F$.
- Ha $F = QyG$, ahol $Q \in \{\exists, \forall\}$ és $y \neq x$, akkor:
  1. Ha y nem fordul elő t-ben, akkor $F[x/t] = Qy(G[x/t])$.
  2. Ellenkező esetben legyen z az első olyan változó, mely nem fordul elő t-ben és F-ben. Ekkor $F[x/t] = Qz(G[y/z][x/t])$.

Helyettesítés 3

- Példa $(\exists y p(x,y))[x/g(y)] = \exists z p(g(y),z)$.
- Lemma Legyenek u, t termek, x változó, $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ struktúra. Ekkor:

$$\mathcal{A}(u[x/t]) \;=\; \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u),$$

  ahol $a = \mathcal{A}(t)$.
- Bizonyítás
  - $u = x$. Ekkor $u[x/t] = t$. Így:

$$\mathcal{A}(u[x/t]) = \mathcal{A}(t) = a = \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(x) = \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u).$$

  - u változó, $u \neq x$. Ekkor $u[x/t] = u$. Így:

$$\mathcal{A}(u[x/t]) = \mathcal{A}(u) = \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u).$$

Helyettesítés 4

- Bizonyítás folytatása
  - $u = f(u_1, \ldots, u_n)$. Ekkor $u[x/t] = f(u_1[x/t], \ldots, u_n[x/t])$. Az indukciós feltevés szerint

$$\mathcal{A}(u_i[x/t]) = \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u_i) \quad i = 1, \ldots, n.$$

  Így:

$$\begin{aligned}
\mathcal{A}(u[x/t]) &= \mathcal{A}(f(u_1[x/t], \ldots, u_n[x/t])) \\
&= I(f)(\mathcal{A}(u_1[x/t]), \ldots, \mathcal{A}(u_n[x/t])) \\
&= I(f)(\mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u_1), \ldots, \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u_n)) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(f(u_1, \ldots, u_n)) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u).
\end{aligned}$$

Helyettesítés 5

- Lemma Legyen F egy formula, x egy változó, t egy term. Ekkor tetszőleges $\mathcal{A}$ struktúrára

$$\mathcal{A}(F[x/t]) \;=\; \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(F),$$

  ahol $a = \mathcal{A}(t)$.

- Bizonyítás F hossza szerinti teljes indukcióval, ahol atomi formula hossza 1.
  - $F = p(u_1, \ldots, u_n)$. Ekkor $F[x/t] = p(u_1[x/t], \ldots, u_n[x/t])$. Így:

$$\begin{aligned}
\mathcal{A}(F[x/t]) &= \mathcal{A}(p(u_1[x/t], \ldots, u_n[x/t])) \\
&= I(p)(\mathcal{A}(u_1[x/t]), \ldots, \mathcal{A}(u_n[x/t])) \\
&= I(p)(\mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u_1), \ldots, \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(u_n)) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(p(u_1, \ldots, u_n)) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(F).
\end{aligned}$$

Helyettesítés 6

- Bizonyítás folytatása
  - $F = \uparrow$ vagy $F = \downarrow$. Triviális.
  - $F = G \bullet H$. Ekkor $F[x/t] = G[x/t] \bullet H[x/t]$. Így:

$$\begin{aligned}
\mathcal{A}(F[x/t]) &= \mathcal{A}(G[x/t] \bullet H[x/t]) \\
&= \mathcal{A}(G[x/t]) \bullet \mathcal{A}(H[x/t]) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(G) \bullet \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(H) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(G \bullet H) \\
&= \mathcal{A}_{[x\mapsto a]}(F).
\end{aligned}$$

  - $F = \neg G$. Hasonló az előző esethez.

Helyettesítés 7

- Bizonyítás folytatása Legyen $Q \in \{\exists, \forall\}$.
  - $F = QxG$. Ekkor $F[x/t] = F$. Így:

    $$\mathcal{A}(F[x/t]) = \mathcal{A}(F) = \mathcal{A}_{[x \mapsto a]}(F),$$

    mert x nem fordul elő szabadon F-ben.
  - $F = QyG$, ahol $y \neq x$, y nem fordul elő t-ben. Ekkor $F[x/t] = Qy(G[x/t])$. Így:

    $$\begin{aligned} \mathcal{A} \models F[x/t] &\Leftrightarrow Qb \in A\ \mathcal{A}_{[y \mapsto b]} \models G[x/t] \\ &\Leftrightarrow Qb \in A\ \mathcal{A}_{[y \mapsto b][x \mapsto a]} \models G \\ &\Leftrightarrow Qb \in A\ \mathcal{A}_{[x \mapsto a][y \mapsto b]} \models G \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models QyG \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models F. \end{aligned}$$

Helyettesítés 8

- Bizonyítás folytatása
  - $F = QyG$, $y \neq x$, y előfordul t-ben. Legyen z az első olyan változó, mely nem fordul elő t-ben és F-ben, $G' = G[y/z]$. Ekkor $F[x/t] = Qz(G'[x/t]) = (QzG')[x/t]$.
    Mivel QzG' hossza megegyezik az F hosszával és z nem fordul elő t-ben, ezért az előző eset szerint:

    $$\mathcal{A} \models (QzG')[x/t] \Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models QzG'.$$

    De az indukciós feltevést használva a 2. sorban,

    $$\begin{aligned} \mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models QzG' &\Leftrightarrow Qc \in A\ \mathcal{A}_{[x \mapsto a][z \mapsto c]} \models G[y/z] \\ &\Leftrightarrow Qc \in A\ \mathcal{A}_{[x \mapsto a][z \mapsto c][y \mapsto c]} \models G \\ &\Leftrightarrow Qc \in A\ \mathcal{A}_{[x \mapsto a][y \mapsto c]} \models G \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models QyG. \end{aligned}$$

Helyettesítés 9

- Bizonyítás folytatása
  - Így:

$$\begin{aligned} \mathcal{A} \models F[x/t] &\Leftrightarrow \mathcal{A} \models (QzG')[x/t] \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x\mapsto a]} \models QzG' \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x\mapsto a]} \models QyG \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A}_{[x\mapsto a]} \models F. \end{aligned}$$

Helyettesítés 10

- Következmény Legyen $F = QxG$ egy formula és y egy olyan változó, mely nem fordul elő szabadon G-ben. Ekkor $F \equiv Qy(G[x/y])$.
- Bizonyítás Csak egzisztenciális kvantor esetére. Minden $\mathcal{A}$ struktúrára,

$$\begin{aligned} \mathcal{A} \models \exists y(G[x/y]) &\Leftrightarrow \exists b \in A\ \mathcal{A}_{[y\mapsto b]} \models G[x/y] \\ &\Leftrightarrow \exists b \in A\ \mathcal{A}_{[y\mapsto b][x\mapsto b]} G \\ &\Leftrightarrow \exists b \in A\ \mathcal{A}_{[x\mapsto b]} \models G \\ &\Leftrightarrow \mathcal{A} \models F. \end{aligned}$$

Normálformák

Normálformák 1

- Def Egy formulát kiigazítottnak nevezünk, ha
  1. Nincs olyan változó, mely kötötten és szabadon is előfordul.
  2. Különböző kvantor előfordulások rendre különböző változókat kötnek le.
- Következmény Minden formula ekvivalens egy olyan kiigazított formulával, mely előáll a formulából a változók átnevezésével.

Normálformák 2

- Def Egy F formula prenex alakú, ha

$$F \quad = \quad Q_1 y_1 \dots Q_n y_n G$$

  ahol G kvantormentes és minden Q_i kvantor.
- Állítás Minden F formulához létezik ekvivalens prenex alakú kiigazított formula.
- Bizonyítás F felépítése szerinti indukcióval. Feltehetjük, hogy F-ben nem fordulnak elő a $\rightarrow$ és $\leftrightarrow$ logikai jelek.
  - F atomi formula. Ekkor F prenex alakú és kiigazított.
  - $F = \uparrow$ vagy $F = \downarrow$. Ekkor F ismét prenex alakú és kiigazított.

Normálformák 3

- Bizonyítás folytatása
  - $F = \neg G$. Legyen $Q_1 y_1 \dots Q_n y_n H$ a G-vel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula, mely az indukciós feltevés szerint létezik. Minden i-re legyen Q'_i egzisztenciális kvantor, ha Q_i univerzális kvantor, és univerzális kvantor, ha Q_i egzisztenciális kvantor. Ekkor

    $$Q'_1 y_1 \dots Q'_n y_n (\neg H)$$

    F-fel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula.

Normálformák 4

- Bizonyítás folytatása
  - $F = G_1 \vee G_2$. Legyenek

    $$Q_1 y_1 \dots Q_n y_n H_1 \quad \text{és} \quad Q'_1 z_1 \dots Q'_m z_m H_2$$

    a G_1-gyel és G_2-vel ekvivalens prenex alakú kiigazított formulák. Feltehető, hogy az y_i és z_j változók páronként különböznek. Ekkor

    $$Q_1 y_1 \dots Q_n y_n Q'_1 z_1 \dots Q'_m z_m (H_1 \vee H_2)$$

    F-fel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula.
  - $F = G_1 \wedge G_2$. Az előző esethez hasonlóan.

Normálformák 5

- Bizonyítás folytatása
  - $F = QxG$. Legyen $Q_1y_1 \dots Q_ny_nH$ a G-vel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula. Feltehető, hogy $x \notin \{y_1, \dots, y_n\}$. Ekkor

    $$QxQ_1y_1 \dots Q_ny_nH$$

    F-fel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula.
- Megjegyzés Az is elérhető, hogy az F-fel ekvivalens prenex alakú kiigazított formula magja konjunktív vagy diszjunktív normálforma legyen (azaz literálok diszjunkcióinak konjunkciója, vagy literálok konjunkcióinak diszjunkciója).

Normálformák 6

- Def Skolem normálforma egy

  $$\forall x_1 \dots \forall x_n F$$

  alakú kiigazított formula, ahol F kvantormentes.
- Azt mondjuk, hogy az F és G formulák s-ekvivalensek, jelölés $F \equiv_s G$, ha F akkor és csakis akkor kielégíthető, ha G az.
- Tehát a $\equiv_s$ ekvivalencia reláció nagyon durván osztályozza a formulákat. Két osztály: a kielégíthető és a kielégíthetetlen formulák.
- A következőkben feltesszük, hogy az elsőrendű nyelv minden n-re elegendően sok n-rangú függvény szimbólumot tartalmaz.

Normálformák 7

- Tétel Minden F formulához effektíven megadható vele s-ekvivalens Skolem normálforma.
- Bizonyítás Feltehető, hogy $F = Q_1 x_1 \dots Q_n x_n G$ alakú prenex alakú kiigazított formula.
  - Minden olyan i-re, amelyre $Q_i = \exists$, elvégezzük a következő átalakítást.
  - Legyenek $z_1, \dots, z_k$ az $x_1, \dots, x_{i-1}$ változók között azok, amelyek univerzális kvantorral vannak lekötve.
    1. Töröljük a Q_i kvantort a mellette levő x_i-vel együtt.
    2. G-ben az x_i minden előfordulását $f(z_1, \dots, z_k)$-val helyettesítjük, ahol f új függvény szimbólum.

Normálformák 8

Az előző konstrukció helyessége az alábbi lemmán múlik.

- Lemma Legyen F egy $\forall x_1 \dots \forall x_n \exists y G$ alakú kiigazított formula, ahol G nem feltétlenül kvantormentes. Tegyük fel, hogy az f n-rangú új függvény szimbólum. Ekkor

$$F \quad \equiv_s \quad \forall x_1 \dots \forall x_n (G[y/f(x_1, \dots, x_n)]).$$

- Bizonyítás F minden modelljéhez elkészíthető a jobboldalon álló formula egy modellje, és fordítva.

Normálformák 9

- Jelölje H a jobboldalon álló formulát.
- Ha $\mathcal{A} \models F$, akkor legyen $\mathcal{B}$ ugyanaz, mint $\mathcal{A}$, azzal a különbséggel, hogy tetszőleges $a_1, \ldots, a_n$ elemekhez $I(f)$ rendeljen olyan b elemet, melyre

$$\mathcal{A}_{[x_1 \mapsto a_1] \ldots [x_n \mapsto a_n][y \mapsto b]} \models G.$$

  Ekkor $\mathcal{B} \models H$.
- Ha $\mathcal{B} \models H$, akkor $\mathcal{B} \models F$.
- Következmény Minden F formulához effektíven konstruálható s-ekvivalens zárt Skolem normálforma, melynek a magja konjunktív (vagy diszjunktív) normálforma.

Normálformák 10

- Legyen Σ tetszőleges formulahalmaz. Megadunk egy olyan Skolem normálformákból álló Δ halmazt, hogy Σ akkor és csak akkor kielégíthető, ha Δ az.
- Ha $\Sigma = \{F_1, \ldots, F_n\}$, akkor legyen G az $F_1 \wedge \ldots \wedge F_n$ Skolem normálformája, és $\Delta = \{G\}$.
- Ha Σ végtelen, akkor pld. eljárhatunk úgy, hogy Σ minden F formulájában minden x szabad változót egy új c konstansjellel helyettesítünk, majd minden formulát Skolem normálformára hozunk úgy, hogy mindig új függvényjeleket használunk.

Az elsőrendű logika eldönthetősége

Eldönthetőség 1

Ebben a részben belátjuk azt, hogy az elsőrendű logika algoritmikusan eldönthetetlen. Ehhez feltesszük majd, hogy a nyelv egy bizonyos minimális bonyolultsággal rendelkezik.
Ismert, hogy a Post megfelelkezési probléma, PMP algoritmikusan eldönthetetlen.

- Def

  1. Adott: a $\{0,1\}$ halmaz feletti nemüres szavakból álló rendezett párok egy $(u_1, v_1), \ldots, (u_k, v_k)$ sorozata.
  2. Kérdés: Létezik-e megoldás, azaz olyan $i_1, \ldots, i_n$, $n \geq 1$ index sorozat, hogy

$$u_{i_1} \ldots u_{i_n} = v_{i_1} \ldots v_{i_n}.$$

Eldönthetőség 2

- Tétel (Church) Nem létezik olyan algoritmus, mely tetszőleges formuláról eldönti, hogy tautológia-e.
- Következmény Nem létezik olyan algoritmus, mely tetszőleges formuláról eldönti, hogy a formula

  1. kielégíthető-e, ill.
  2. azonosan hamis-e.

- Következmény Nem létezik olyan algoritmus, mely a formulák egy tetszőleges Σ véges halmazáról és egy további F formuláról eldönti, hogy $\Sigma \models F$ teljesül-e.

Eldönthetőség 3

- Bizonyítás Adott
$$K = (u_1, v_1), \ldots, (u_k, v_k) \in \{0,1\}^+ \times \{0,1\}^+$$
sorozathoz elkészítünk egy olyan F_K formulát, hogy F_K akkor és csak akkor tautológia, ha K-nak létezik megoldása.
- Felhasználjuk az f_0, f_1 1-rangú függvény szimbólumokat, a c konstans szimbólumot és a p 2-rangú predikátum szimbólumot.
- Tetszőleges $u = a_1 \ldots a_m \in \{0,1\}^*$ szóra és t termre legyen $f_u(t)$ az
$$f_{a_1}(f_{a_2}(\ldots(f_{a_m}(t))\ldots))$$
term.

Eldönthetőség 4

- Bizonyítás folytatás Legyen
$$F_K = (F_1 \wedge F_2) \to F_3,$$
ahol
$$F_1 = \bigwedge_{i=1}^{k} p(f_{u_i}(c), f_{v_i}(c))$$
$$F_2 = \forall x \forall y (p(x,y) \to \bigwedge_{i=1}^{k} p(f_{u_i}(x), f_{v_i}(y)))$$
$$F_3 = \exists z p(z,z)$$

Eldönthetőség 5

- Példa Legyen K a következő sorozat: $(0, 01), (100, 001), (10, 0)$. Ekkor:

$F_1 =$

$$p(f_0(c), f_{01}(c)) \wedge p(f_{100}(c), f_{001}(c)) \wedge p(f_{10}(c), f_0(c))$$

$F_2 = \forall x \forall y((p(x, y) \rightarrow$

$$(p(f_0(x), f_{01}(y)) \wedge p(f_{100}(x), f_{001}(y)) \wedge p(f_{10}(x), f_0(y))))$$

$F_3 = \exists z p(z, z)$.

Eldönthetőség 6

- Bizonyítás folytatás
- Állítás Ha F_K tautológia, akkor K-nak van megoldása.
- Tekintsük az $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúrát, ahol a harmadik komponenst azért nem jelöltük, mert F_K mondat.
  1. $A = \{0, 1\}^*$
  2. $I(c) = \lambda$, az üres szó
     $I(f_j) : A \rightarrow A, \quad u \mapsto ju, \; j = 0, 1$
     $I(p) : A^2 \rightarrow \{0, 1\}$

$$I(p)(u, v) = 1 \quad \Leftrightarrow \quad \exists n > 0 \exists i_1, \ldots, i_n \; u = u_{i_1} \ldots u_{i_n}, v = v_{i_1} \ldots v_{i_n}$$

Eldönthetőség 7

- Bizonyítás folytatás
  - Könnyen látható, hogy
$$\mathcal{A} \models F_1 \quad \text{és} \quad \mathcal{A} \models F_2.$$
  - Valóban, $\mathcal{A} \models F_1$ mert $I(p)(u_i, v_i)$ teljesül minden i-re.
  - Ha pedig $I(p)(u, v)$ teljesül az u, v szavakra, akkor létezik olyan $n > 0$, $i_1, \ldots, i_n$, hogy $u = u_{i_1} \ldots u_{i_n}$, $v = v_{i_1} \ldots v_{i_n}$. Így tetszőleges i-re $I(p)(u_i u, v_i v)$ is teljesül, hiszen $u_i u = u_i u_{i_1} \ldots u_{i_n}$ és $v_i v = v_i v_{i_1} \ldots v_{i_n}$. Tehát $\mathcal{A} \models F_2$.
  - Így $\mathcal{A} \models F_K$ miatt $\mathcal{A} \models F_3$.
  - Ez éppen azt jelenti, hogy K-nak van megoldása.

Eldönthetőség 8

- Bizonyítás folytatás
- Állítás Ha K-nak van megoldása, akkor F_K tautológia.
- Legyen $\mathcal{A} = (A, I)$ tetszőleges struktúra. Be kell látnunk, hogy $\mathcal{A} \models F_K$.
- Ha $\mathcal{A} \not\models F_1$ vagy $\mathcal{A} \not\models F_2$, ez nyilvánvaló.
- Tegyük fel, hogy $\mathcal{A} \models F_1$ és $\mathcal{A} \models F_2$. Jelölje $i_1, \ldots, i_n$ a K egy megoldását.
  - Mivel $\mathcal{A} \models F_1$, ezért $\mathcal{A} \models p(f_{u_{i_n}}(c), f_{v_{i_n}}(c))$.
  - Mivel $\mathcal{A} \models F_2$, indukcióval adódik, hogy $\mathcal{A} \models p(f_{u_{i_j} \ldots u_{i_n}}(c), f_{v_{i_j} \ldots v_{i_n}}(c))$, $j = 1, \ldots, n$.
  - Speciálisan $\mathcal{A} \models p(f_{u_{i_1} \ldots u_{i_n}}(c), f_{v_{i_1} \ldots v_{i_n}}(c))$. Mivel $u_{i_1} \ldots u_{i_n} = v_{i_1} \ldots v_{i_n}$, ezért $\mathcal{A}(f_{u_{i_1} \ldots u_{i_n}}(c)) = \mathcal{A}(f_{v_{i_1} \ldots v_{i_n}}(c))$, tehát $\mathcal{A} \models F_3$.

Herbrand struktúrák

Herbrand struktúrák 1

- Tekintsünk egy tetszőleges olyan elsőrendű nyelvet, mely legalább egy konstans szimbólumot tartalmaz.

  Jelölje T_0 a zárt termek (vagy alap termek) nemüres halmazát.

- Def Herbrand struktúrának nevezünk egy olyan $\mathcal{T}_0 = (T_0, I_0, \varphi)$ struktúrát, melyben

$$I_0(f)(t_1, \ldots, t_n) = f(t_1, \ldots, t_n)$$

  minden f n-rangú függvény szimbólumra és $t_1, \ldots, t_n$ alaptermre.

- A predikátum szimbólumok interpretációja és φ nem rögzítettek.

Herbrand struktúrák 2

- Lemma Tetszőleges t alaptermre

$$\mathcal{T}_0(t) = t.$$

- Bizonyítás A t felépítése szerinti indukcióval.

- Lemma Tetszőleges F formulára, x változóra és t alaptermre

$$\mathcal{T}_0(F[x/t]) = \mathcal{T}_{0[x \mapsto t]}(F).$$

- Bizonyítás A helyettesítési lemmát alkalmazzuk.

$$\begin{aligned} \mathcal{T}_0(F[x/t]) &= \mathcal{T}_{0[x \mapsto \mathcal{T}_0(t)]}(F) \\ &= \mathcal{T}_{0[x \mapsto t]}(F). \end{aligned}$$

Herbrand struktúrák 3

- Tekintsük ugyanazt az elsőrendű nyelvet, mint amelyet Church tételében megismertünk.
- Minden $f_u(c)$ alaptermet, ahol $u \in A^*$, $A = \{0, 1\}$, azonosíthatunk az u szóval. Így T_0 azonosítható az A^* halmazzal.
- Tetszőleges $a = 0, 1$ és u szó esetén

$$\mathcal{T}_0(f_a(f_u(c))) = au.$$

  Tehát egy $\mathcal{T}_0$ Herbrand struktúra $I_0(f_a)$ függvénye felfogható, mint az $u \mapsto au$, $u \in A^*$ függvény. Ezek szerepeltek a Chuch tétel bizonyításában.
- Tehát a Church tétel bizonyításában lényegében Herbrand struktúrával dolgoztunk (izomorfizmus).

Herbrand struktúrák 4

- Tétel Zárt Skolem normálformák egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha létezik Herbrand modellje.
- Bizonyítás Az elegendőség nyilvánvaló.
- A szükségesség bizonyításához tegyük fel, hogy Σ-nak létezik egy $\mathcal{A} = (A, I)$ modellje. Ezt felhasználva megadjuk a Σ egy $\mathcal{T}_0 = (T_0, I_0)$ Herbrand modelljét.
- Legyen tetszőleges n-rangú p predikátum szimbólumra és $t_1, \ldots, t_n$ alaptermekre

$$I_0(p)(t_1, \ldots, t_n) \quad = \quad I(p)(\mathcal{A}(t_1), \ldots, \mathcal{A}(t_n)).$$

- Azt, hogy $\mathcal{T}_0 \models \Sigma$, úgy igazoljuk, hogy a kvantorok n száma szerinti indukcióval belátjuk, hogy $\mathcal{T}_0 \models F$ valahányszor $\mathcal{A} \models F$, minden F zárt Skolem normálformára.

Herbrand struktúrák 5

- $n = 0$. F felépítése szerinti indukcióval belátjuk, hogy $\mathcal{T}_0(F) = \mathcal{A}(F)$.
  - $F = p(t_1, \ldots, t_m)$ alakú, ahol a t_i-k alaptermek. Ekkor

$$\begin{aligned} \mathcal{T}_0(F) &= I_0(p)(\mathcal{T}_0(t_1), \ldots, \mathcal{T}_0(t_m)) \\ &= I_0(p)(t_1, \ldots, t_m) \\ &= I(p)(\mathcal{A}(t_1), \ldots, \mathcal{A}(t_m)) \\ &= \mathcal{A}(F). \end{aligned}$$

  - $F = \uparrow, \downarrow$ nyilvánvaló.
  - $F = G \bullet H$. Ekkor

$$\mathcal{T}_0(F) = \mathcal{T}_0(G) \bullet \mathcal{T}_0(H) = \mathcal{A}(G) \bullet \mathcal{A}(H) = \mathcal{A}(F).$$

  - $F = \neg G$ hasonló.

Herbrand struktúrák 6

- $n > 0$. Ekkor F $\forall x G$ alakú. Tegyük fel, hogy $\mathcal{A} \models F$.
- Ekkor tetszőleges $a \in A$ esetén $\mathcal{A}_{[x \mapsto a]} \models G$.
- Így minden t alaptermre, $\mathcal{A}_{[x \mapsto \mathcal{A}(t)]} \models G$, azaz $\mathcal{A} \models G[x/t]$.
- Az indukciós feltevés szerint ebből $\mathcal{T}_0 \models G[x/t]$, azaz $\mathcal{T}_{0[x \mapsto \mathcal{T}_0(t)]} \models G$.
- Mivel ez minden $t \in T_0$ alaptermre igaz, ezért $\mathcal{T}_0 \models \forall x G$, így $\mathcal{T}_0 \models F$.

Herbrand struktúrák 7

- Következmény Formulák egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha létezik megszámlálható modellje.
- Bizonyítás Az elegendőség triviális. Tegyük fel, hogy Σ kielégíthető.
- Akkor az a Σ' formula halmaz is kielégíthető, melyet úgy kapunk, hogy Σ minden formulájában minden x szabad változót egy csak x-től függő új konstans szimbólummal helyettesítünk.
- Ezek után ,,skolemizáljuk" az összes Σ'-beli formulát úgy, hogy mindig **új** függvény szimbólumokat vezetünk be.
- Az előálló Δ is kielégíthető, így létezik Herbrand modellje, ami megszámlálható.
- Ez egyben Σ' modellje is. Megfelelő változó hozzárendeléssel ebből előáll a Σ egy megszámlálható modellje.

Herbrand struktúrák 8

Def Legyen $F = \forall x_1 \dots \forall x_n F^*$ zárt Skolem normálforma. Az F Herbrand kiterjesztése az

$$E(F) \quad = \quad \{F^*[x_1/t_1] \dots [x_n/t_n] : t_i \in T_0\}$$

alapformula halmaz.

Ha Σ zárt Skolem normálformák halmaza, akkor

$$E(\Sigma) \quad = \quad \bigcup_{F \in \Sigma} E(F).$$

Herbrand struktúrák 9

- Következmény Zárt Skolem normálformák egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha $E(\Sigma)$ kielégíthető.
- Bizonyítás
  1. Σ kielégíthető $\Leftrightarrow$
  2. Σ-nak létezik Herbrand modellje $\Leftrightarrow$
  3. Van olyan $\mathcal{T}_0$ Herbrand struktúra, hogy $\mathcal{T}_0 \models F$ minden $F \in E(\Sigma)$ formulára $\Leftrightarrow$
  4. $E(\Sigma)$-nak létezik Herbrand modellje $\Leftrightarrow$
  5. $E(\Sigma)$ kielégíthető.
- Megjegyzés $E(\Sigma)$ akkor és csak akkor kielégíthető, ha ítéletkalkulusi értelemben az.

Herbrand struktúrák 10

- A fenti eredmények egyenlőséges elsőrendű logikára is érvényesek a Herbrand struktúra definíciójának megfelelő módosításával.
- A módosítás abban áll, hogy nem a T_0 alaphalmazt kell venni, hanem ennek egy megfelelő kongruencia reláció szerinti **hányadosát**.
- A megszámlálható modell létezésére vonatkozó eredmény függ attól, hogy a függvény szimbólumok halmaza megszámlálható.

Ismét az eldönthetőségről

Eldönthetőség II, 1

- Tétel Formulák kielégíthetetlensége félig eldönthető: Létezik olyan algoritmus, mely tetszőleges F formulára ,,igen" válasszal áll meg, ha F kielégíthetetlen, és ,,nem" válasszal áll meg, vagy nem áll meg, ha F kielégíthető.
- Bizonyítás
- Készítsünk F-fel s-ekvivalens zárt Skolem normálformát. Jelölje ezt G.
- Végtelen ciklusban generáljuk $n = 1, 2, ...$-re $E(G)$ első n elemét: $G_1, \ldots, G_n$. (Ha $E(G)$ véges, valahonnan ugyanazokat a formulákat generáljuk.)
- Ha $\{G_1, \ldots, G_n\}$ valamely n-re kielégíthetetlen, akkor G és F is az.
- $\{G_1, \ldots, G_n\}$ akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha az ítéletkalkulusi értelemben az. Ez eldönthető.
- Ekvivalens megfogalmazás A kielégíthetetlen formulák halmaza rekurzívan felsorolható: Létezik olyan algoritmus, mely felsorolja a kielégíthetetlen formulákat.

Eldönthetőség II, 2

- Következmény A kielégíthető formulák halmaza nem félig eldönthető.
- Bizonyítás Ellenkező esetben a kielégíthetőség eldönthető lenne, ami ellentmond Church tételének.
- Tfh. a kielégíthetőség félig eldönthető egy A algoritmussal. Legyen B a kielégíthetetlenséget félig eldöntő B algoritmus.
- Adott F formulára futassuk az A és B algoritmust párhuzamosan lépésenként. Valamelyik ,,igen" válasszal megáll F-en . Ha ez az A algoritmus, akkor F kielégíthető. Ha ez a B, akkor F kielégíthetetlen.
- Megjegyzés Ha egy probléma és ellentettje is félig eldönthető, akkor a probléma eldönthető.
- Más megfogalmazás A kielégíthető formulák halmaza nem rekurzívan felsorolható.

Eldönthetőség II, 3

- Következmény A tautológiák halmaza rekurzívan felsorolható.
- Bizonyítás F akkor és csak akkor tautológia, ha $\neg F$ kielégíthetetlen.
- Következmény Legyen Σ véges halmaz. Azon F formulák halmaza, melyekre $\Sigma \models F$, rekurzívan felsorolható.
- Bizonyítás Legyen $\Sigma = \{F_1, \ldots, F_n\}$. $\Sigma \models F$ akkor és csak akkor, ha

$$(F_1 \wedge \ldots \wedge F_n) \to F$$

  tautológia.
- Az előző állítás akkor is igaz, ha Σ rekurzívan felsorolható.

A kompaktsági tétel

Kompaktsági tétel 1

- Tétel Egy Σ formula halmaz akkor és csak akkor kielégíthető, ha minden véges részhalmaza az.
- Bizonyítás A szükségesség nyilvánvaló. Az elegendőség bizonyítása:
- Minden formulában minden szabad változó helyébe helyettesítsünk egy **új** konstans szimbólumot. Ezáltal elérhető, hogy Σ mondatokból álljon.
- Minden Σ-beli mondatot hozzunk Skolem normálformára **új** függvényszimbólumok segítségével.
- Σ akkor és csak akkor kielégíthető, ha az előálló Σ' az. (Σ' minden modellje a Σ modellje is, és Σ minden modelljéhez elkészíthető a Σ' egy modellje.)
- Teljesen hasonlóan, a Σ egy véges Σ_0 részhalmaza akkor és csak akkor kielégíthető, ha a belőle előálló Σ_0' az.

Kompaktsági tétel 2

- Bizonyítás folytatása
- De Σ minden véges részhalmaza kielégíthető, így a Σ' és az $E(\Sigma')$ minden véges részhalmaza is.
- Az ítéletkalkulus kompaktsági tétele szerint így $E(\Sigma')$ kielégíthető.
- Így Σ' és Σ is kielégíthetőek.
- Következmény Legyen Σ formulák halmaza, F egy formula. $\Sigma \models F$ akkor és csak akkor teljesül, ha létezik olyan véges $\Sigma_0 \subseteq \Sigma$ halmaz, hogy $\Sigma_0 \models F$.

Kompaktsági tétel 3

- Ebben a részben struktúrán $\mathcal{A} = (A, I)$ alakú rendezett párt értünk, tehát elhagyjuk a változó hozzárendelést. Ha $\mathcal{K}$ struktúrák osztálya, Σ mondatok halmaza és $\mathcal{A} \models \Sigma$ minden $\mathcal{A} \in \mathcal{K}$ struktúrára, akkor azt is írjuk, hogy $\mathcal{K} \models \Sigma$.
- Mint korábban, ha $\mathcal{K}$ struktúrák egy osztálya, akkor $\mathsf{Th}(\mathcal{K})$ jelöli a $\mathcal{K}$ elméletét, azaz azon mondatok halmazát, melyek teljesülnek minden $\mathcal{K}$-beli struktúrában: $\mathsf{Th}(\mathcal{K}) = \{F : \mathcal{K} \models F\}$.
- Ha pedig Σ mondatok halmaza, akkor $\mathsf{Mod}(\Sigma)$ azon struktúrák osztálya, melyekben érvényes Σ: $\mathsf{Mod}(\Sigma) = \{\mathcal{A} : \mathcal{A} \models \Sigma\}$.
- Példa $\mathcal{N} = (N, +, \cdot, 0, 1, <)$ a természetes számok szokásos struktúrája, $\mathbf{Ar} = \mathsf{Th}(\mathcal{N})$.

Kompaktsági tétel 4

- Állítás **Ar**-nak létezik olyan (megszámlálható) modellje, mely nem izomorf az $\mathcal{N}$ struktúrával (nemsztenderd modell).
- Bizonyítás Legyen c új konstans szimbólum és jelölje $\underline{n}$ az $(((\underline{1}+\underline{1})+\underline{1})\ldots+\underline{1})$ termet minden n természetes számra. (Az $\underline{1}$ n-szer szerepel. Ha $n=0$, akkor ez a term $\underline{0}$.)
- Minden adott n_0-ra $\mathbf{Ar}\cup\{\neg(c=\underline{n}) : 0\leq n\leq n_0\}$ érvényes abban a struktúrában, melyet úgy kapunk, hogy $\mathcal{N}$-ben a c konstans jelet n_0-nál nagyobb számmal interpretáljuk.
- Így a kompaktsági tétel miatt a $\Sigma=\mathbf{Ar}\cup\{\neg(c=\underline{n}) : n\geq 0\}$ halmaz kielégíthető, azaz létezik modellje.
- De Σ minden modellje végtelen. Ezért létezik megszámlálhatóan végtelen modellje.
- Egy ilyen struktúta **Ar** nemsztenderd megszámlálható modellje.

Kompaktsági tétel 5

- Állítás Egyenlőséges nyelvben legyen Σ olyan mondat halmaz, melynek minden n természetes számra létezik legalább n elemszámú véges modellje. Akkor Σ-nak létezik megszámlálhatóan végtelen modellje.
- Bizonyítás
- Legyen adott n-re F_n olyan mondat, mely azt fejezi ki, hogy legalább n elem van, pld.

$$\exists x_1\ldots\exists x_n\bigwedge_{i<j}\neg(x_i=x_j).$$

- A $\Sigma'=\Sigma\cup\{F_n : n\geq 1\}$ halmaz kielégíthető, így van megszámlálható modellje, mondjuk $\mathcal{A}$.
- $\mathcal{A}$ nem lehet véges, így a Σ megszámlálhatóan végtelen modellje.

Kompaktsági tétel 6

- Következmény Ha a struktúrák egy $\mathcal{K}$ osztályában minden n-re létezik legalább n számosságú véges struktúra, akkor a $\mathcal{K}$-ban lévő véges modellek osztálya nem gyengén axiomatizálható.
- Bizonyítás Az állítás az, hogy nem létezik olyan Σ mondat halmaz, hogy $\mathsf{Mod}(\Sigma)$ pontosan a $\mathcal{K}$-beli véges struktúrák halmaza. Ez nyilvánvaló az előző állításból.

Kompaktsági tétel 7

- Állítás Ha $\mathcal{K} = \mathsf{Mod}(\Sigma)$ és ha $\mathcal{K}$ végesen axiomatizálható, akkor létezik olyan $\Sigma_0 \subseteq \Sigma$ véges halmaz, melyre $\mathcal{K} = \mathsf{Mod}(\Sigma_0)$.
- Bizonyítás Röviden kimondva azt kell igazolnunk, hogy végesen axiomatizálható osztály minden axióma rendszere tartalmaz véges axióma rendszert.
- Legyen Δ véges axióma rendszer. Ekkor $\Sigma \models F$ teljesül minden $F \in \Delta$ formulára.
- Mivel Δ véges, a kompaktsági tétel felhasználásával adódik, hogy van olyan $\Sigma_0 \subseteq \Sigma$ véges halmaz, hogy minden $F \in \Delta$ formulára $\Sigma_0 \models F$.
- $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) \supseteq \mathsf{Mod}(\Sigma) = \mathcal{K}$.
- $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) \subseteq \mathsf{Mod}(\Delta) = \mathcal{K}$.

Kompaktsági tétel 8

- Állítás A struktúrák egy $\mathcal{K}$ osztálya akkor és csak akkor végesen axiomatizálható, ha $\mathcal{K}$ és a $\mathcal{K}$ komplemense, $\overline{\mathcal{K}}$ is gyengén axiomatizálható.
- Bizonyítás Szükségesség: triviális.
- Elegendőség. Tegyük fel, hogy $\mathcal{K} = \mathsf{Mod}(\Sigma)$ és $\overline{\mathcal{K}} = \mathsf{Mod}(\Delta)$.
- $\mathsf{Mod}(\Sigma \cup \Delta) = \mathsf{Mod}(\Sigma) \cap \mathsf{Mod}(\Delta) = \emptyset$.
- A kompaktsági tétel miatt így van olyan $\Sigma_0 \subseteq \Sigma$ és $\Delta_0 \subseteq \Delta$ véges halmaz, hogy $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) \cap \mathsf{Mod}(\Delta_0) = \mathsf{Mod}(\Sigma_0 \cup \Delta_0) = \emptyset$.
- Mivel $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) \supseteq \mathcal{K}$, $\mathsf{Mod}(\Delta_0) \supseteq \overline{\mathcal{K}}$ és $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) \cap \mathsf{Mod}(\Delta_0) = \emptyset$, ezért $\mathsf{Mod}(\Sigma_0) = \mathcal{K}$, $\mathsf{Mod}(\Delta_0) = \overline{\mathcal{K}}$.

Kompaktsági tétel 9

- Példa Minden p prímszámra a p karakterisztikájú testek osztálya végesen axiomatizálható: $\mathcal{F} \cup \{\underline{p} = \underline{0}\}$, ahol $\mathcal{F}$ a test axiómák véges halmaza.
- Példa A 0 karakterisztikájú testek osztálya gyengén axiomatizálható, de nem axiomatizálható végesen.
  Valóban, egy axióma rendszer: $\mathcal{F} \cup \{\neg(\underline{p} = \underline{0}) : p \text{ prímszám}\}$.
  Ez nem tartalmaz véges axióma rendszert, mert minden p prímszámra létezik p karakterisztikájú test.
- Példa Így a pozitív karakterisztikájú testek osztálya nem gyengén axiomatizálható.

Alap rezolúció

Alap rezolúció 1

- Legyen Σ zárt Skolem normálformák halmaza úgy, hogy minden Σ-beli formula magja konjunktív normálforma. Az előzőek szerint Σ akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $E(\Sigma)$ az. Jelölje $E'(\Sigma)$ az $E(\Sigma)$-beli formulák klózainak halmazát. Az ítéletkalkulus rezolúciós tételéből kapjuk az alábbi eredményt.
- Tétel Σ akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $E'(\Sigma)$-ból levezethető az üres klóz az alábbi alap rezolúciós szabállyal:

$$\frac{C_1 \cup \{l\},\ C_2 \cup \{\neg l\}}{C_1 \cup C_2}$$

ahol C_1, C_2 alap klózok és l alap literál.

Alap rezolúció 2

- Példa $\Sigma = \{F\}$, $F = \forall x(p(x) \wedge \neg p(f(x)))$.
- $T_0 = \{a, f(a), f^2(a), \ldots, f^n(a), \ldots\}$
- $E'(\Sigma) = \{\{p(a)\}, \{\neg p(f(a))\}, \{p(f(a))\}, \{\neg p(f^2(a))\}, \ldots\}$
-

1. $\{p(f(a))\}$ $E'(\Sigma)$ klóza
2. $\{\neg p(f(a))\}$ $E'(\Sigma)$ klóza
3. $\square$ 1 és 2, rezolúcióval

Alap rezolúció 3

- Példa $\Sigma = \{F\}$, $F = \forall x \forall y((\neg p(x) \vee \neg p(f(a)) \vee q(y)) \wedge p(y) \wedge (\neg p(g(b,x)) \vee \neg q(b)))$
-

1.	$\{\neg p(f(a)), q(b)\}$	
2.	$\{p(f(a))\}$	
3.	$\{q(b)\}$	1. és 2.
4.	$\{p(g(b,a))\}$	
5.	$\{\neg p(g(b,a)), \neg q(b)\}$	
6.	$\{\neg q(b)\}$	4. és 5.
7.	$\square$	3. és 6.

Alap rezolúció 4

- Az alap klózok használata elkerülhető.
- Példa $\Sigma = \{F\}$, $F = \forall x \forall y(p(x, g(y)) \wedge \neg p(f(y), x))$
- $C_1 = \{p(x, g(y))\}$, $C_2 = \{\neg p(f(y), x)\}$
-

1.	$\{p(f(z), g(y))\}$	C_1 $[x/f(z)]$ helyettesítéssel
2.	$\{\neg p(f(z), g(y))\}$	C_2 $[y/z][x/g(y)]$ helyettesítéssel
3.	$\square$	1. és 2.

Egyesítés

Egyesítés 1

- Def Legyen $s = [x_1/t_1] \dots [x_n/t_n]$ helyettesítések sorozata. Ekkor tetszőleges t termre a ts termet n szerinti indukcióval definiáljuk:
  - $n = 0$: $ts = t$.
  - $n > 0$: $ts = (t[x_1/t_1] \dots [x_{n-1}/t_{n-1}])[x_n/t_n]$.
- Az $n = 0$ esetben s-et []-val is jelöljük. Ha a t_i-k mindegyike alap term, s-et alap helyettesítésnek nevezzük.
- Példa

$$\begin{aligned} f(x, g(y))[x/g(y)][y/a] &= f(g(a), g(a)) \\ f(x, g(y))[y/a][x/g(y)] &= f(g(y), g(a)) \end{aligned}$$

Egyesítés 2

- Def Legyen l literál, C klóz (azaz literálok véges halmaza), s helyettesítés. Ekkor

$$ls = \begin{cases} p(t_1 s, \dots, t_n s) & \text{ha } l = p(t_1, \dots, t_n) \\ \neg p(t_1 s, \dots, t_n s) & \text{ha } l = \neg p(t_1, \dots, t_n) \end{cases}$$

  Továbbá $Cs = \{ls : l \in C\}$.
- Def Legyen $C = \{l_1, \dots, l_n\}$ klóz, s helyettesítés. Azt mondjuk, hogy s a C egyesítője, ha $l_1 s = \dots = l_n s$. Azt mondjuk, hogy C egyesíthető, ha létezik egyesítője.

Egyesítés 3

- Példa A $C = \{p(g(x), y), p(y, g(a))\}$ klóz egyesíthető:

$$\begin{aligned} p(g(x), y)[y/g(x)][x/a] &= p(g(a), g(a)) \\ p(y, g(a))[y/g(x)][x/a] &= p(g(a), g(a)) \end{aligned}$$

- Lemma Legyenek l_1, l_2 literálok, $l_1 \neq l_2$. Így létezik olyan pozíció, ahol l_1 és l_2 különböznek. Ha $\{l_1, l_2\}$ egyesíthető, akkor
  - az első olyan pozíción, ahol különböznek, az egyik literálban egy változó van,
  - a másik literálban pedig olyan t term első szimbóluma, amelyben ez a változó nem fordul elő.

Egyesítés 4

- Tétel Létezik olyan algoritmus, mely tetszőleges C klózra eldönti, hogy C egyesíthető-e, és ha egyesíthető, akkor elkészít egy legáltalánosabb egyesítőt, azaz egy olyan s egyesítőt, hogy valahányszor s' egy másik egyesítő, $s' = ss''$ valamely s'' helyettesítésre.
- Megjegyzés A legáltalánosabb egyesítő, ha létezik, lényegében egyértelműen meghatározott.

Egyesítés 5

- Az egyesítési algoritmus
- $s := []$
- Mindaddig, míg $|Cs| > 1$,
  - Hasonlítsuk össze Cs elemeit, és keressük meg az első olyan pozíciót, ahol két literál különbözik.
  - Ha ezen a pozíción egyik literálban sem változó van, akkor C nem egyesíthető.
  - Ha az egyik literál mondjuk az x változót tartalmazza ezen a pozíción a másik literálban pedig egy t term első szimbóluma áll, akkor
    - ha x előfordul t-ben, akkor C nem egyesíthető,
    - különben legyen $s := s[x/t]$.
- Ha a ciklus sikeresen lefut, s a C legáltalánosabb egyesítője.

Egyesítés 6

- $C = \{\neg p(f(z, g(a, y)), h(z)), \neg p(f(f(u, v), w), h(f(a, b)))\}$
- $s_0 = []$.
- $s_1 = [z/f(u, v)]$

$$\begin{aligned} Cs_1 &= \{\neg p(f(f(u, v), g(a, y)), h(f(u, v))), \\ &\quad \neg p(f(f(u, v), w), h(f(a, b)))\} \end{aligned}$$

- $s_2 = s_1[w/g(a, y)] = [z/f(u, v)][w/g(a, y)]$

$$\begin{aligned} Cs_2 &= \{\neg p(f(f(u, v), g(a, y)), h(f(u, v))), \\ &\quad \neg p(f(f(u, v), g(a, y)), h(f(a, b)))\} \end{aligned}$$

Egyesítés 7

- $s_3 = s_2[u/a]$
- $s_4 = s_3[v/b] = [z/f(u,v)][w/g(a,y)][u/a][v/b]$
  $Cs_4 = \{\neg p(f(f(a,b), g(a,y)), h(f(a,b)))\}$.
- C egyesíthető, s_4 a legáltalánosabb egyesítő.

Elsőrendű rezolúció

Elsőrendű rezolúció 1

- Def Legyenek C_1 és C_2 klózok. Egy R klózt a C_1 és C_2 rezolvensének nevezünk, ha:
  - Léteznek olyan s_1, s_2 változó átnevezések, hogy C_1s_1 és C_2s_2 nem tartalmaznak közös változót.
  - Léteznek olyan $l_1, \ldots, l_m \in C_1s_1$ és $l'_1, \ldots, l'_n \in C_2s_2$ literálok, ahol $m, n \geq 1$, hogy
    $$C = \{l_1, \ldots, l_m, \overline{l'_1}, \ldots, \overline{l'_n}\}$$
    egyesíthető az s legáltalánosabb egyesítővel és ezek az összes olyan literálok, amelyeket az s egyesít.
  - $R = ((C_1s_1 - \{l_1, \ldots, l_m\}) \cup (C_2s_2 - \{l'_1, \ldots, l'_n\}))s$.

Elsőrendű rezolúció 2

- Példa $C_1 = \{p(f(x)), \neg q(z), p(z)\}$ és $C_2 = \{\neg p(x), r(g(x), a)\}$ egy rezolvense

$$R = \{\neg q(f(x)), r(g(f(x), a))\}$$

- Ehhez először C_2-ben nevezzük át x-et y-nal.
  $C_1 s_1 = \{p(f(x)), \neg q(z), p(z)\}$ és $C_2 s_2 = \{\neg p(y), r(g(y), a)\}$.
- Tekintsük a $\{p(f(x)), p(z), p(y)\}$ klózt.
- Legáltalánosabb egyesítő: $s = [z/f(x)][y/f(x)]$.
- $((C_1 s_1 - \{p(f(x)), p(z)\}) \cup (C_2 s_2 - \{\neg p(y)\}))s = R$.

Elsőrendű rezolúció 3

- Def Legyen Σ klózok halmaza.

$$\begin{aligned}
\mathbf{Res}_0(\Sigma) &= \Sigma \\
\mathbf{Res}_{n+1}(\Sigma) &= \mathbf{Res}_n(\Sigma) \cup \{R : \exists C_1, C_2 \in \mathbf{Res}_n(\Sigma) \\
&\qquad\qquad R \text{ a } C_1 \text{ és } C_2 \text{ egy rezolvense}\} \\
\mathbf{Res}^*(\Sigma) &= \bigcup_{n \geq 0} \mathbf{Res}_n(\Sigma)
\end{aligned}$$

- Tudjuk, hogy $\mathbf{Res}^*(\Sigma)$ a legszűkebb olyan klóz halmaz, mely tartalmazza Σ-t és zárt az elsőrendű rezolúcióra.

Elsőrendű rezolúció 4

- Def Az alábbiakban azt mondjuk, hogy a klózok egy Σ halmaza kielégíthető, vagy kielégíthetetlen, ha univerzális lezártjaik halmaza az.
- Tétel (Az elsőrendű logika rezolúciós tétele) Klózok egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $\square \in \mathbf{Res}^*(\Sigma)$.
- Átfogalmazás: Klózok egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha $\square$ levezethető Σ-ból a rezolúciós szabály ismételt felhasználásával.

Elsőrendű rezolúció 5

- $$\begin{aligned} F \;=\; & \forall x \forall y \forall z \\ & [(\neg p(x) \vee q(x) \vee r(x, f(x))) \wedge (\neg p(x) \vee q(x) \vee s(f(x))) \\ & \wedge p(a) \wedge t(a) \wedge (\neg r(a, z) \vee t(z)) \\ & \wedge (\neg t(x) \vee \neg q(x)) \wedge (\neg t(y) \vee \neg s(y))] \end{aligned}$$
- F kielégíthetetlen-e?
- $$\begin{aligned} \Sigma \;=\; & \{\{\neg p(x), q(x), r(x, f(x))\},\ \{\neg p(x), q(x), s(f(x))\}, \\ & \{p(a)\},\ \{t(a)\},\ \{\neg r(a, z), t(z)\}, \\ & \{\neg t(x), \neg q(x)\},\ \{\neg t(y), \neg s(y)\}\} \end{aligned}$$
- Σ kielégíthetetlen-e?

Elsőrendű rezolúció 6

$\square$ levezethető:

1.	$\{\neg t(x), \neg q(x)\}$		9.	$\{q(a), r(a, f(a))\}$	4., 7.
2.	$\{t(a)\}$		10.	$\{r(a, f(a))\}$	3., 9.
3.	$\{\neg q(a)\}$	1., 2.	11.	$\{\neg r(a, z), t(z)\}$	
4.	$\{p(a)\}$		12.	$\{t(f(a))\}$	10., 11.
5.	$\{\neg p(x), q(x), s(f(x))\}$		13.	$\{\neg t(y), \neg s(y)\}$	
6.	$\{q(a), s(f(a))\}$	4., 5.	14.	$\{\neg s(f(a))\}$	12., 13.
7.	$\{\neg p(x), q(x), r(x, f(x))\}$		15.	$\square$	8., 14.
8.	$\{s(f(a))\}$	3., 6.			

Elsőrendű rezolúció 7

- Lemma (Lift lemma) Legyenek C_1, C_2 klózok, és legyenek C_1' és C_2' a C_1 és C_2 alap példányai. Ha R' a C_1' és C_2' egy rezolvense (az ítéletkalkulusi értelemben), akkor létezik a C_1 és C_2 egy olyan R rezolvense, melynek R' egy alap példánya.
- Bizonyítás
- Legyenek s_1 és s_2 olyan változó átnevezések, hogy C_1s_1 és C_2s_2 változói különböznek.
- Világos, hogy C_1' és C_2' rendre a C_1s_1 ill. C_2s_2 alap példányai is. Továbbá létezik olyan s alap helyettesítés, hogy $C_1' = C_1s_1s$, $C_2' = C_2s_2s$.
- Mivel R' a C_1' és C_2' egy rezolvense, létezik olyan l alap literál, hogy

$$l \in C_1',\ \overline{l} \in C_2',\ R' = (C_1' - \{l\}) \cup (C_2' - \{\overline{l}\}).$$

Elsőrendű rezolúció 8

- Mivel $l \in C_1' = C_1 s_1 s$, léteznek olyan $l_1, \ldots, l_m \in C_1 s_1$ literálok, ahol $m > 0$, hogy

$$l = l_1 s = \ldots = l_m s.$$

- Hasonlóan, léteznek olyan $l_1', \ldots, l_n' \in C_2 s_2$, $n > 0$ literálok, hogy

$$\overline{l} = l_1' s = \ldots = l_n' s.$$

- Mivel $C = \{l_1, \ldots, l_m, \overline{l_1'}, \ldots, \overline{l_n'}\}$ egyesíthető, ezért létezik a C_1 és C_2 alábbi R rezolvense.
- Legyen s_0 a C legáltalánosabb egyesítője. Ekkor

$$R = ((C_1 s_1 - \{l_1, \ldots, l_m\}) \cup (C_2 s_2 - \{l_1', \ldots, l_n'\}))s_0.$$

Elsőrendű rezolúció 9

- Mivel s_0 a legáltalánosabb egyesítő, létezik olyan r helyettesítés, hogy $s = s_0 r$.
- Ekkor:

$$\begin{aligned} R' &= (C_1' - \{l\}) \cup (C_2' - \{\overline{l}\}) \\ &= (C_1 s_1 s - \{l\}) \cup (C_2 s_2 s - \{\overline{l}\}) \\ &= ((C_1 s_1 - \{l_1, \ldots, l_m\}) \cup (C_2 s_2 - \{l_1', \ldots, l_n'\}))s \\ &= ((C_1 s_1 - \{l_1, \ldots, l_m\}) \cup (C_2 s_2 - \{l_1', \ldots, l_n'\}))s_0 r \\ &= Rr. \end{aligned}$$

- Tehát R' a C_1 és C_2 egy rezolvensének alap példánya.

Elsőrendű rezolúció 10

- A rezolúciós tétel bizonyítása
- Elegendőség
- Tetszőleges F formula univerzális lezártját jelölje $\forall F$.
- Elegendő azt megmutatni, hogy amennyiben R a C_1 és C_2 egy rezolvense, akkor

$$\{\forall C_1, \forall C_2\} \models \forall R.$$

- Legyen

$$\begin{aligned} R &= ((C_1 s_1 - \{l_1, \ldots, l_m\}) \cup (C_2 s_2 - \{l'_1, \ldots, l'_n\}))s \\ &= (C_1 s_1 s - \{l\}) \cup (C_2 s_2 s - \{\overline{l}\}), \end{aligned}$$

ahol s az $\{l_1, \ldots, l_m, \overline{l'_1}, \ldots, \overline{l'_n}\}$ legáltalánosabb egyesítője és $l = l_1 s$.

Elsőrendű rezolúció 11

- Tegyük fel, hogy $\mathcal{A} \models \forall C_1$ és $\mathcal{A} \models \forall C_2$, de $\mathcal{A} \not\models \forall R$.
- Ekkor létezik olyan $\mathcal{A}'$ struktúra, mely abban különbözik $\mathcal{A}$-tól, hogy a változóknak is értéket ad, és amelyre $\mathcal{A}' \not\models R$.
- Ekkor $\mathcal{A}' \not\models C_1 s_1 s - \{l\}$ vagy $\mathcal{A}' \not\models C_2 s_2 s - \{\overline{l}\}$.
- Ugyanakkor, mivel $\mathcal{A} \models \forall C_1$ és $\mathcal{A} \models \forall C_2$, ezért $\mathcal{A}' \models C_1 s_1 s$ és $\mathcal{A}' \models C_2 s_2 s$.
- Így $\mathcal{A}' \models l$ és $\mathcal{A}' \models \overline{l}$. Ellentmondás.

Elsőrendű rezolúció 12

- Szükségesség (teljesség)
- Tegyük fel, hogy Σ kielégíthetetlen.
- Az alap rezolúciós tétel szerint létezik az alap klózok olyan $C'_1, \ldots, C'_n = \Box$ sorozata, hogy minden i-re C'_i egy Σ-beli klóz alap példánya, vagy valamely $j, k < i$-re a C'_j és C'_k rezolvense.
- A lift lemma felhasználásával ebből elkészíthető a klózok egy olyan $C_1, \ldots, C_n$ sorozata, hogy minden i-re C'_i a C_i egy példánya, és minden i-re $C_i \in \Sigma$ vagy valamely $j, k < i$ mellett C_i a C_j és C_k egy rezolvense.

Lineáris rezolúció

Lineáris rezolúció 1

- Def Legyen Σ klózok halmaza. Azt mondjuk, hogy egy C klóz lineáris rezolúcióval levezethető Σ-ból, ha létezik egy olyan

$$C_0, \ldots, C_n$$

klóz sorozat, hogy $C_0 \in \Sigma$, $C_n = C$, és $i > 0$ esetén C_i a C_{i-1} és egy $\Sigma \cup \{C_0, \ldots, C_{i-1}\}$-beli ún. oldal klóz rezolvense. A C_0 klózt a levezetés bázisának nevezzük.

Lineáris rezolúció 2

- $\Sigma = \{\{p, q\}, \{p, \neg q\}, \{\neg p, q\}, \{\neg p, \neg q\}\}$
- Lineáris rezolúciós levezetés:

1.	$\{p, q\}$	
2.	$\{p\}$	$1., \{p, \neg q\}$
3.	$\{q\}$	$2., \{\neg p, q\}$
4.	$\{\neg p\}$	$3., \{\neg p, \neg q\}$
5.	$\square$	$4., 2.$

Lineáris rezolúció 3

- Ha lineáris rezolúcióval levezethető Σ-ból $\square$, akkor rezolúcióval is, így Σ kielégíthetetlen (azaz a Σ-beli klózok univerzális lezártjainak halmaza kielégíthetetlen).
- A fordított irányú állítás a lineáris rezolúció teljessége. Ennek igazolásához, a lift lemma miatt, szorítkozhatunk az ítéletkalkulus klózaira.
- Def Legyen Σ az ítéletkalkulus klózainak halmaza, l egy literál.
  - A $\Sigma_{l=0}$ az a halmaz, melyet úgy kapunk Σ-ból, hogy elhagyunk minden $\overline{l}$-et tartalmazó klózt, majd a maradék klózokból elhagyjuk l minden előfordulását.
  - A $\Sigma_{l=1}$ az a halmaz, melyet úgy kapunk Σ-ból, hogy elhagyunk minden l-et tartalmazó klózt, majd a maradék klózokból elhagyjuk $\overline{l}$ minden előfordulását.

Lineáris rezolúció 4

- Világos, hogy $\mathcal{A} \models \Sigma$ akkor és csak akkor, ha $\mathcal{A}(l) = 1$ és $\mathcal{A} \models \Sigma_{l=1}$, vagy $\mathcal{A}(l) = 0$ és $\mathcal{A} \models \Sigma_{l=0}$.
- Így Σ akkor és csak akkor kielégíthető, ha $\Sigma_{l=0}$ vagy $\Sigma_{l=1}$ kielégíthető.
- Tétel (A lineáris rezolúció tétele) Klózok egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha Σ-ból levezethető az üres klóz lineáris rezolúcióval.

Lineáris rezolúció 5

- Bizonyítás Csak az ítéletkalkus esetére.
- Az elegendőség nyilvánvaló. A szükségesség bizonyításához tegyük fel, hogy Σ kielégíthetetlen.
- A kompaktsági tétel miatt az is feltehető, hogy Σ véges.
- A Σ-ban szereplő változók n száma szerinti indukcióval belátjuk az alábbit:

  Ha $\Sigma' \subseteq \Sigma$ minimális kielégíthetetlen halmaz és $C \in \Sigma'$, akkor $\Box$ levezethető Σ'-ból olyan lineáris rezolúciós levezetéssel, mely bázisa C.

- $n = 0$. Ekkor $\Sigma = \{\Box\}$ és az állítás nyilvánvaló.

Lineáris rezolúció 6

- $n > 0$. Legyen $\Sigma' \subseteq \Sigma$ minimális kielégíthetetlen halmaz. Ha Σ'-ban $\leq n-1$ változó fordul elő, akkor az indukciós feltevés alkalmazásával készen vagyunk. Tegyük tehát fel, hogy Σ'-ben n változó fordul elő. Legyen $C \in \Sigma'$.
- 1. eset $|C| = 1$, azaz $C = \{l\}$ valamely l literálra.
- Ekkor $\Sigma'_{l=1}$ kielégíthetetlen.
- Legyen Σ'' a $\Sigma'_{l=1}$ minimális kielégíthetetlen részhalmaza.
- Létezik olyan $C' \in \Sigma''$ klóz, amelyre $C' \cup \{\overline{l}\} \in \Sigma'$. (Ellenkező esetben Σ'' a $\Sigma' - \{C\}$ kielégíthetetlen részhalmaza, ellentétben Σ' minimalitásának.)

Lineáris rezolúció 7

- Mivel Σ''-ben legfeljebb $n-1$ változó fordul elő, létezik Σ''-feletti

$$C' = C_0, C_1, \ldots, C_m = \square \quad \text{lineáris rezolúciós levezetés.}$$

- Mivel C' a $C = \{l\}$ és $C' \cup \{\overline{l}\}$ Σ'-beli klózok rezolvense, ezért

$$C, C', C_1, \ldots, C_m = \square \quad \text{a } \Sigma' \cup \Sigma'' \text{ feletti lineáris rezolúciós levezetés.}$$

Lineáris rezolúció 8

- Vegyük vissza a C_i, $i \geq 1$ klózokba az $\overline{l}$ literált, ahol esetleg elhagytuk. Így egy Σ'-feletti

$$C, C', C'_1, \ldots, C'_m$$

lineáris rezolúciós levezetéshez jutunk, ahol $C'_m = \square$ vagy $C'_m = \{\overline{l}\}$.

- Ha $C'_m = \square$, készen vagyunk. Ha $C'_m = \{\overline{l}\}$, akkor a sorozatot az üres klózzal folytatva Σ'-feletti lineáris levezetéshez jutunk (mert $\{l\} \in \Sigma'$).

Lineáris rezolúció 9

- 2. eset $|C| > 1$. Legyen $l \in C$, $C' = C - \{l\}$.
- Ekkor $C' \in \Sigma'_{l=0}$.
- $\Sigma'_{l=0} - \{C'\}$ kielégíthető. (Valóban, mivel $\Sigma' - \{C\}$ kielégíthető, létezik olyan $\mathcal{A}$, melyre $\mathcal{A} \models \Sigma' - \{C\}$. Mivel $\mathcal{A} \not\models \Sigma'$, ezért $\mathcal{A} \not\models C$. Így $l \in C$ miatt $\mathcal{A}(l) = 0$. Következésképp $\mathcal{A} \models \Sigma'_{l=0} - \{C'\}$.)
- Ugyanakkor $\Sigma'_{l=0}$ kielégíthetetlen. Legyen Σ'' a $\Sigma'_{l=0}$ minimális kielégíthetetlen részhalmaza. Az előzőek miatt $C' \in \Sigma''$.
- Az indukciós feltevés miatt létezik Σ'' felett egy

$$C' = C_0, C_1, \ldots, C_m = \square \quad \text{lineáris rezolúciós levezetés.}$$

Lineáris rezolúció 10

- Vegyük vissza l-et mindenhova, ahonnan elhagytuk. Így előáll egy Σ'-feletti

$$C = C'_0, C'_1, \ldots, C'_m \quad \text{lineáris rezolúciós levezetés.}$$

- Ha $C'_m = \square$, készen vagyunk. Ellenkező esetben $C'_m = \{l\}$.
- Már láttuk, hogy a $\Sigma' - \{C\}$ minden modellje 0-át rendel l-hez. Ezért $(\Sigma' - \{C\}) \cup \{\{l\}\}$ kielégíthetetlen.
- Az 1. eset szerint létezik $(\Sigma' - \{C\}) \cup \{\{l\}\}$ felett egy

$$\{l\} = C''_0, C''_1, \ldots, C''_k = \square \quad \text{lineáris rezolúciós levezetés.}$$

  Feltehető, hogy $C''_1, \ldots, C''_k$ l-től különböznek.

- $C = C'_0, C'_1, \ldots, C'_m = \{l\}, C''_1, \ldots, C''_k = \square$ a keresett levezetés.

SLD rezolúció

SLD rezolúció 1

- Csak Horn klózok halmazaira teljes. (Logikai programozásban fontos eset.)
- Def Horn klóz: olyan klóz, melyben legfeljebb egy literál pozitív.
- Def Negatív klóz: minden literál negatív. Program klóz, vagy definit klóz: nem negatív Horn klóz.
- Def Legyen Σ Horn klózok halmaza. Egy $C_0, C_1, \ldots, C_n$ Σ-feletti lineáris rezolúciós levezetést SLD-levezetésnek nevezünk, ha C_0 negatív klóz.
- Így $i > 0$ esetén C_i a C_{i-1} és egy Σ-beli program klóz rezolvense.

SLD rezolúció 2

- Tétel Legyen Σ Horn klózok halmaza. Ha a $C \in \Sigma$ negatív bázis klózból levezethető az üres klóz, akkor Σ kielégíthetetlen. Fordítva, ha a C negatív klóz benne van Σ valamely minimális kielégíthetetlen részhalmazában, akkor az üres klóz SLD rezolúcióval levezethető Σ felett a C bázis klózból.
- Bizonyítás Az 1. állítás nyilvánvaló. A 2. bizonyításához tekintsünk egy olyan minimális kielégíhetetlen Σ' részhalmazt, mely tartalmazza C-t. Az előző tétel bizonyítása szerint létezik olyan Σ'-feletti lineáris rezolúciós levezetése az üres klóznak, melynek bázisa C. Ez egyben SLD rezolúciós levezetés is.

SLD rezolúció 3

- Következmény Horn klózok egy Σ halmaza akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha SLD rezolúcióval levezethető belőle az üres klóz.
- Megjegyzés Amennyiben Σ egy kivétellel program klózokból áll, úgy akkor és csak akkor kielégíthetetlen, ha a benne lévő negatív klózból indulva SLD rezolúcióval levezethető az üres klóz.

A logikai programozás alapjai

Logikai programozás 1

- Alap feladat Adott $\forall((Q_1 \wedge \ldots \wedge Q_n) \to P)$ alakú univerzális formulák Σ véges halmaza, ahol $Q_1, \ldots, Q_n, P$ atomi formulák, és adott egy $\exists(R_1 \wedge \ldots \wedge R_m)$ egzisztenciális formula, ahol $R_1, \ldots, R_n$ atomi formulák, igaz-e, hogy

$$\Sigma \models \exists(R_1 \wedge \ldots \wedge R_m)?$$

- Átfogalmazás Adott $\{P, \neg Q_1, \ldots, \neg Q_n\}$ program klózok egy véges Σ halmaza (azaz egy logikai program), és egy $\{\neg R_1, \ldots, \neg R_m\}$ kérdés klóz, vagy cél klóz, kielégíthetetelen-e a $\Sigma \cup \{\{\neg R_1, \ldots, \neg R_m\}\}$ klóz halmaz?

Logikai programozás 2

- Példa

Σ : (a) $\{\text{szereti}(\text{Éva}, \text{alma})\}$, $(b)\{\text{szereti}(\text{Éva}, \text{bor})\}$,
(c) $\{\text{szereti}(\text{Ádám}, x), \neg\text{szereti}(x, \text{bor})\}$

Cél: $\{\neg\text{szereti}(\text{Ádám}, y)\}$

1. $\{\neg\text{szereti}(\text{Ádám}, y)\}$
2. $\{\neg\text{szereti}(y, \text{bor})\}$ 1., (c), $[x/y]$ helyettsítéssel
3. $\square$ 2., (b), $[y/\text{Éva}]$ helyettsítéssel

Tehát:

$$\{\text{szereti}(\text{Éva}, \text{alma}), \text{szereti}(\text{Éva}, \text{bor}),$$
$$\forall x(\text{szereti}(x, \text{bor}) \to \text{szereti}(\text{Ádám}, x))\} \models \exists y\ \text{szereti}(\text{Ádám}, y)$$

Pld.: $y = \text{Éva}$.

Logikai programozás 3

- PROLOG szintaxissal az előző példa:

$$\begin{array}{l}\text{szereti}(\text{eva}, \text{alma}).\\ \text{szereti}(\text{eva}, \text{bor}).\\ \text{szereti}(\text{adam}, X) :- \text{szereti}(X, \text{bor})\\ ? :- \text{szereti}(\text{adam}, Y)\end{array}$$

Logikai programozás 4

- Példa
  $\Sigma:\ \{x+0=x\},\ \{x+y'=(x+y)'\}$
  Cél: $\neg(0'''+0''=u)$

- Átfogalmazás
  $\Sigma:\ (a)\ \{A(x,0,x)\},\ (b)\ \{A(x,y',z'),\neg A(x,y,z)\}$
  Cél: $\{\neg(A(0''',0'',u))\}$

1.	$\{\neg A(0''',0'',u)\}$	
2.	$\{\neg A(0''',0',z)\}$	$(b),\ s_1=[x/0'''][y/0'][u/z']$
3.	$\{\neg A(0''',0,w)\}$	$(b),\ s_2=[x/0'''][y/0][z/w']$
4.	$\square$	$(a),\ s_3=[x/0'''][w/0''']$

A 3. lépésben a (b) klózra a $[z/w]$ változó átnevezést alkalmaztuk.
Tehát: $us_1s_2s_3=0''''$, azaz $A(0''',0'',0'''')$.

Logikai programozás 5

- Def Legyen Σ logikai program, $G = \{\neg R_1, \ldots, \neg R_n\}$ kérdés klóz.
- Konfiguráció: (G, s), ahol G negatív klóz, s helyettesítés.
- Legyenek (G, s) és (G', s') konfigurációk. $(G, s) \vdash (G', s')$ akkor és csak akkor, ha van olyan program klóz, melynek G' a G-vel alkotott rezolvense, melynek képzésében az r legáltalánosabb egyesítőt használtuk, továbbá $s' = sr$.
- Kiszámítás: Minden $(G, []) \vdash (G_1, s_1) \vdash \ldots \vdash (G_m, s_m)$ véges sorozat, ahol G a kérdés klóz.
- Egy kiszámítás sikeres, ha utolsó tagja $(\square, s)$ alakú.
- Sikeres kiszámítás eredménye: $(R_1 \wedge \cdots \wedge R_n)s$, ahol $(\square, s)$ az utolsó tag.

Logikai programozás 6

- Tétel
  - A Σ-beli klózok univerzális lezártjai halmazának akkor és csak akkor logikai következménye $\exists(R_1 \wedge \ldots \wedge R_n)$, ha létezik sikeres kiszámítás.
  - Sikeres kiszámítás eredményének minden alap példánya a Σ-beli klózok univerzális lezártjai halmazának logikai következménye.
  - Ha valamely s' helyettesítésre $(R_1 \wedge \ldots \wedge R_n)s'$ minden alap példánya a Σ-beli klózok univerzális lezártjaiból álló halmaz logikai következménye, akkor létezik olyan sikeres kiszámítás, melynek $(R_1 \wedge \ldots \wedge R_n)s$ eredményére

    $$(R_1 \wedge \ldots R_n)s' = (R_1 \wedge \ldots \wedge R_n)ss''$$

    valamely s'' mellett.

Heterogén elsőrendű logika

Heterogén elsőrendű logika 1

- Legyen S típusok (megszámlálható) halmaza, és minden $s \in S$ típusra $x_1^s, \ldots, x_n^s, \ldots$ s-típusú változók végtelen sorozata. (Amennyiben a típus impliciten adott, gyakran csak x_i-t írunk x_i^s helyett.)
- Minden $(s_1 \ldots s_n, s) \in S^* \times S$ rendezett párra legyen adott az $(s_1 \ldots s_n, s)$-típusú függvény szimbólumok vagy műveleti szimbólumok megszámlálható halmaza.
- Minden $s_1 \ldots s_n \in S^*$-ra legyen adott az $s_1 \ldots s_n$-típusú reláció szimbólumok vagy predikátum szimbólumok megszámlálható halmaza.

Heterogén elsőrendű logika 2

- Def Minden $s \in S$-re az s-típusú termek a következők:
  - Minden s-típusú változó.
  - Minden $f(t_1, \ldots, t_n)$ alakú kifejezés, ahol f valamely $s_1, \ldots, s_n \in S$ típusokra $(s_1 \ldots s_n, s)$-típusú műveleti szimbólum és t_i egy s_i típusú term, $i = 1, \ldots, n$.

Heterogén elsőrendű logika 3

- Def Az atomi formulák az

$$r(t_1, \ldots, t_n)$$

alakú kifejezések, ahol r $s_1 \ldots s_n$-típusú reláció szimbólum, t_i pedig s_i-típusú term, $i = 1, \ldots, n$.

- Def Formulák azok a kifejezések, melyek előállnak az atomi formulákból a $\wedge, \vee, \rightarrow, \leftrightarrow$ és $\neg$ logikai összetevők és az egzisztenciális és univerzális kvantifikációval.

Heterogén elsőrendű logika 4

- S-típusú struktúrán egy $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ rendszert értünk, ahol $A = (A_s)_{s \in S}$ nemüres halmazok rendszere, az I interpretációs függvény minden f $(s_1 \ldots s_n, s)$-típusú függvény szimbólumhoz egy

$$I(f) : A_{s_1} \times \ldots \times A_{s_n} \rightarrow A_s$$

függvényt, és minden $s_1 \ldots s_n$-típusú predikátum szimbólumhoz egy

$$I(r) : A_{s_1} \times \ldots \times A_{s_n} \rightarrow \{0, 1\}$$

predikátumot (vagy $I(r) \subseteq A_{s_1} \times \ldots \times A_{s_n}$ relációt) rendel.

- A homogén esethez hasonlóan definiáljuk azt, hogy mikor elégít ki egy $\mathcal{A}$ struktúra egy F formulát, azaz mikor teljesül az $\mathcal{A} \models F$ reláció.

Heterogén elsőrendű logika 5

- Példa
- $S = \{i, b\}$.
- Függvény szimbólumok:
  - (λ, i)-típusú: $\underline{0}, \underline{1}$
  - (λ, b)-típusú: $\mathsf{true}, \mathsf{false}$
  - (ii, i)-típusú: $+, \times, \ldots$
  - (bb, b)-típusú: $\underline{\wedge}, \underline{\vee}, \ldots$
  - (b, b)-típusú: $\underline{\neg}$
  - (ii, b)-típusú: $\underline{\leq}, \underline{\geq}, \ldots$
  - (bii, i)-típusú: ite (az „if then else” rövidítése)

Heterogén elsőrendű logika 6

- Predikátum szimbólumok:
  - ii-típusú: $<, >, \ldots$
  - bb-típusú: $=$
- Termek:
  - t_1 : $\mathsf{ite}((x + \underline{1}) \underline{\leq} y \mathbin{\underline{\vee}} x \underline{\geq} z, x, y + \underline{2})$, ahol $\underline{2} = \underline{1} + \underline{1}$.
  - t_2 : $\mathsf{ite}(x \underline{\geq} y, y, x) + \underline{1}$.
- Formulák:
  - F_1 : $t_1 < t_2 \vee t_2 < t_1$
  - F_2 : $\exists x\ t_1 < t_2$

Heterogén elsőrendű logika 7

- Struktúra: $\mathcal{D} = (D, I, \varphi)$
  - $D_i = \mathbb{N}$, $D_b = \{0, 1\}$
  - I: a szokásos függvények, relációk,

$$\mathsf{ite}(b, x, y) \quad = \quad \begin{cases} x & \text{ha } b = 1 \\ y & \text{ha } b = 0 \end{cases}$$

  - φ: $x \mapsto 1$, $y \mapsto 2$, $z \mapsto 3$, ...
- $\mathcal{D}(t_1) = 4$, $\mathcal{D}(t_2) = 2$.
- $\mathcal{D}(F_1) = 1$.

Heterogén elsőrendű logika 8

A homogén esetre bizonyított eredmények érvényben maradnak a heterogén elsőrendű logikára is.

Másodrendű logika

Másodrendű logika 1

- Az elsőrendű logika bővítése reláció változókkal (predikátum változókkal).
- Formulák: az elsőrendű logika formula képzési szabályai +:
  - Ha R n-rangú predikátum változó és $t_1, \ldots, t_n$ termek, akkor $R(t_1, \ldots, t_n)$ is atomi formula.
  - Ha R n-rangú predikátum változó és F formula, akkor $\exists R\, F$ és $\forall R\, F$ is formulák.
- Struktúra: $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$, ahol A, I mint az elsőrendű esetben, a φ értékelés pedig minden x elsőrendű változóhoz az A egy elemét, minden R n-rangú predikátum változóhoz pedig egy $A^n \to \{0, 1\}$ predikátumot rendel.

Másodrendű logika 2

- Legyen $\mathcal{A} = (A, I, \varphi)$ struktúra, F formula. A $\mathcal{A} \models F$ relációt az elsőrendű esethez hasonlóan definiáljuk az alábbiak figyelembe vételével:
  - $\mathcal{A} \models R(t_1, \ldots, t_n)$ akkor és csakis akkor, ha $\varphi(R)(\mathcal{A}(t_1), \ldots, \mathcal{A}(t_n)) = 1$.
  - $\mathcal{A} \models \exists R\, F$ akkor és csak akkor, ha létezik olyan φ' mely legfeljebb az R-en tér el φ-től, amelyre $(A, I, \varphi') \models F$.
  - $\mathcal{A} \models \forall R\, F$ akkor és csak akkor, ha bármely olyan φ' esetén, mely legfeljebb az R-en tér el φ-től, $(A, I, \varphi') \models F$.
- Az, hogy $\mathcal{A} \models F$ fennáll-e, ismét független azon változók értékétől, melyek nem fordulnak elő szabadon F-ben.

Másodrendű logika 3

- Példa A természetes számok szokásos struktúrája kielégíti a

$$\forall X\,((X(\underline{0}) \wedge \forall x(X(x) \to X(x+\underline{1})) \to \forall x\, X(x))$$

  indukciós axiómát.

- A másodrendű logika sok tekintetben az elsőrendű logikától eltérően viselkedik. Pld. nem igaz a kompaktsági tétel.

Hardware és software rendszerek verifikációja

Verifikáció 1

- Verifikáció előtérbe kerülése:
  - Biztonsági szempontból kritikus rendszerek.
  - Kereskedelmi szempontból kritikus rendszerek.
- A formális verifikáció fő részei:
  - A rendszer leírása (modell leíró nyelv).
  - Az elvárt tulajdonságok leírása (specifikációs nyelv).
  - Verifikációs módszer (az adott modell kielégíti-e az adott specifikációt).

Verifikáció 2

- A formális verifikáció fajtái:
  - Bizonyítás alapú vagy modell alapú.
  - Automatizált vagy manuális, vagy ezek kombinációja.
  - A tulajdonságok teljes vagy részleges verifikációja.
  - Elsődleges vagy utólagos.
- Alkalmazási terület:
  1. Hardware és software rendszerek.
  2. Szekvenciális és konkurens rendszerek.
  3. Reakív és termináló rendszerek.

Verifikáció 3

- Két verifikációs módszerrel ismerkedünk meg:
  - Modell ellenőrzés: modell alapú, automatikus, konkurens és reaktív rendszerek.
  - Hoare kalkulus: bizonyítás alapú, félig automatikus, szekvenciális programok verifikációjára alkalmas. (Létezik konkurens kiterjesztés is.)
- A Hoare kalkulushoz hasonló, de nem axiomatikus módszert vezetett be Floyd.

Modell ellenőrzés

Modell ellenőrzés 1

- Legyen adott az alaptulajdonságok egy A halmaza, melyet rögzítettnek tekintünk.
- Kripke modellnek, vagy modellnek nevezünk egy

$$M = (S, \to, L)$$

  rendszert, ahol
  - S az állapotok nemüres halmaza (általában véges),
  - $\to \subseteq S \times S$: az átmeneti reláció,
  - $L : S \to P(A) = \{B : B \subseteq A\}$, a címke függvény.
- Kikötjük, hogy $\forall s \exists s' s \to s'$.
- Elegendő lenne fa-modellekre szorítkozni.

Modell ellenőrzés 2

- Példa
  - $A = \{p, q, r\}$.
  - $S = \{s_0, s_1, s_2\}$.
  - $\to$:

s_0	s_1
s_0	s_2
s_1	s_0
s_1	s_2
s_2	s_2

  - $L(s_0) = \{p, q\}$, $L(s_1) = \{q, r\}$, $L(s_2) = \{r\}$.

Modell ellenőrzés 3

- Specifikációs nyelvek:
  1. Linear Temporal Logic, vagy Lineáris Temporális Logika (LTL)
  2. Computation Tree Logic (CTL)
  3. μ-kalkulus, stb.
- Mi csak a CTL-lel foglalkozunk.

Modell ellenőrzés 4

- A CTL (állapot) formulái:
  - $\uparrow, \downarrow$
  - p, $p \in A$
  - $\neg F$, $F \wedge G$, $F \vee G$, ...
  - $\mathrm{AX}\, F$, $\mathrm{EX}\, F$
  - $\mathrm{AF}\, F$, $\mathrm{EF}\, F$
  - $\mathrm{AG}\, F$, $\mathrm{EG}\, F$
  - $\mathrm{A}[F\, \mathrm{U}\, G]$, $\mathrm{E}[F\, \mathrm{U}\, G]$

Modell ellenőrzés 5

- Informális jelentés:
  - AX F: Minden rákövetkező állapotban érvényes F.
  - EX F: Létezik olyan rákövetkező állapot, melyben érvényes F.
  - AF F: Az állapotból induló minden végtelen út tartalmaz olyan állapotot, melyben érvényes F.
  - EF F: Az állapotból induló valamely (végtelen) út tartalmaz olyan állapotot, melyben érvényes F.
  - AG F: Az állapotból induló minden (végtelen) út minden állapotában érvényes F.
  - EG F: Az állapotból induló valamely végtelen út minden állapotában érvényes F.

Modell ellenőrzés 6

- Informális jelentés folytatása:
  - A[F U G]: Az állapotból kiinduló végtelen utak mindegyikében van olyan állapot, ahol érvényes G, és az úton ezt megelőző állapotok mindegyikében érvényes F.
  - E[F U G]: Az állapotból kiinduló végtelen utak egyikében van olyan állapot, ahol érvényes G, és az úton ezt megelőző állapotok mindegyikében érvényes F.
- Példa A korábbi modell s_0 állapotában érvényesek: p, AX r, EX q, EG q, AX EG r, A[q U r]

Modell ellenőrzés 7

- Példa
  - EF (started $\wedge$ $\neg$ready)
  - AG (requested $\rightarrow$ acknowledged)
  - AG (EF enabled)
  - EF (AG deadlock)

Modell ellenőrzés 8

- Def A szemantika formális definíciója.

  Tetszőleges M modellre, s állapotra és F formulára definiáljuk, hogy mikor érvényes (vagy teljesül) az F formula az M adott s állapotában. Jelölés: $M, s \models F$.

  - $M, s \models \uparrow$ és $M, s \not\models \downarrow$
  - $M, s \models p \quad \Leftrightarrow \quad p \in L(s)$.
  - $M, s \models \neg F \quad \Leftrightarrow \quad M, s \not\models F$
  - $M, s \models F \wedge G \quad \Leftrightarrow \quad M, s \models F$ és $M, s \models G$
  - $M, s \models F \vee G \quad \Leftrightarrow \quad M, s \models F$ vagy $M, s \models G$
  - $M, s \models \mathrm{AX}\, F \quad \Leftrightarrow \quad \forall s \rightarrow s'\ M, s' \models F$.
  - $M, s \models \mathrm{EX}\, F \quad \Leftrightarrow \quad \exists s \rightarrow s'\ M, s' \models F$.

Modell ellenőrzés 9

- Def A szemantika formális definíciója, folytatás.
  - $M, s \models \mathrm{AG}\, F \;\Leftrightarrow\; \forall s = s_0 \to s_1 \to \ldots \forall i\ M, s_i \models F$
  - $M, s \models \mathrm{EG}\, F \;\Leftrightarrow\; \exists s = s_0 \to s_1 \to \ldots \forall i\ M, s_i \models F$
  - $M, s \models \mathrm{AF}\, F \;\Leftrightarrow\; \forall s = s_0 \to s_1 \to \ldots \exists i\ M, s_i \models F$
  - $M, s \models \mathrm{EF}\, F \;\Leftrightarrow\; \exists s = s_0 \to s_1 \to \ldots \exists i\ M, s_i \models F$
  - $M, s \models \mathrm{A}[F\,\mathrm{U}\,G] \;\Leftrightarrow\; \forall s = s_0 \to s_1 \to \ldots \exists i$

    $M, s_i \models G$ és $\forall j < i\ M, s_j \models F$
  - $M, s \models \mathrm{E}[F\,\mathrm{U}\,G] \;\Leftrightarrow\; \exists s = s_0 \to s_1 \to \ldots \exists i$

    $M, s_i \models G$ és $\forall j < i\ M, s_j \models F$

Modell ellenőrzés 10

- Példa
- $S = \{s_0, s_1, s_2, s_3\}$
- $\to$: $(s_0, s_1), (s_0, s_3), (s_1, s_1), (s_1, s_2), (s_2, s_0), (s_2, s_3), (s_3, s_0)$
- $L(s_0) = \{p, q\}, L(s_1) = \{r\}, L(s_2) = \{p, t\}, L((s_3) = \{q, r\}$
- s_0 kielégíti: $\mathrm{AF}\, q,\ \mathrm{AF}\, r,\ \mathrm{EX}\,\mathrm{EX}\, r,\ \mathrm{AG}\,\mathrm{EF}\,(p \vee r)$
- s_0 nem elégíti ki: $\mathrm{AX}\,\mathrm{EX}\, r,\ \mathrm{AG}\,\mathrm{AF}\, q$

Modell ellenőrzés 11

- Def Ekvivalensnek nevezzük az F és G formulákat, ha tetszőleges M modellre és s állapotra,

$$M, s \models F \quad \Leftrightarrow \quad M, s \models G$$

  Jelölés: $F \equiv G$

- Néhány ekvivalencia
  - $\neg \mathrm{AF}\, F \equiv \mathrm{EG}\, \neg F$ és $\neg \mathrm{EG}\, F \equiv \mathrm{AF}\, \neg F$
  - $\neg \mathrm{EF}\, F \equiv \mathrm{AG}\, \neg F$ és $\neg \mathrm{AG}\, F \equiv \mathrm{EF}\, \neg F$
  - $\neg \mathrm{AX}\, F \equiv \mathrm{EX}\, \neg F$ és $\neg \mathrm{EX}\, F \equiv \mathrm{AX}\, \neg F$
  - $\mathrm{AF}\, F \equiv \mathrm{A}[\uparrow\ \mathrm{U}\, F]$ és $\mathrm{EF}\, F \equiv \mathrm{E}[\uparrow\ \mathrm{U}\, F]$
  - $\mathrm{A}[F\, \mathrm{U}\, G] \equiv \neg(\mathrm{EG}\, \neg G \vee \mathrm{E}[\neg G\, \mathrm{U}\, (\neg F \wedge \neg G)])$

Modell ellenőrzés 12

- Következmény Az $\mathrm{EG}, \mathrm{EX}, \mathrm{EU}$ modalitások adekvát halmazt alkotnak. Hasonlóan: $\mathrm{AF}, \mathrm{EX}, \mathrm{EU}$ is adekvát.
- Megjegyzés További adekvát halmazok is vannak, pld. $\mathrm{AG}, \mathrm{AX}, \mathrm{AU}$.

Modell ellenőrzés 13

- Az utolsó ekvivalencia bizonyítása.
- Tegyük fel, hogy $(M, s) \models \mathrm{A}[F \,\mathrm{U}\, G]$.
- Minden s-ből induló végtelen úton kielégül valahol G, azaz $M, s \not\models \mathrm{EG}\,(\neg G)$.
- Belátjuk még, hogy $M, s \not\models \mathrm{E}[\neg G \,\mathrm{U}\, (\neg F \wedge \neg G)]$.

  Ellenkező esetben létezik olyan s-ből induló végtelen út, melyre

  - $\neg F \wedge \neg G$ kielégül valahol,
  - az első olyan állapotra, ahol $\neg F \wedge \neg G$ kielégül, fennáll, hogy előtte $\neg G$ mindig teljesül:
    $$\neg G, \neg G, \ldots, \neg G, \neg F \wedge \neg G \ldots$$
  - De akkor:
    $$F \wedge \neg G, F \wedge \neg G, \ldots, F \wedge \neg G, \neg F \wedge \neg G, \ldots$$
    ellentmondásban azzal, hogy $M, s \models \mathrm{A}[F \,\mathrm{U}\, G]$.

- Fordított irány: hasonló.

Modell ellenőrzés 14

- Modell ellenőrzési algoritmus.
- Bemenet: $M = (S, \to, L)$ véges modell, F formula.
- Kimenet: Azon $s \in S$ állapotok S_F halmaza, melyekre $M, s \models F$.
- Módszer. Először lineáris időben olyan alakra hozzuk F-et, hogy benne legfeljebb az AF , EX , EU modalitások és a $\wedge$, $\neg$, $\downarrow$ és a $p \in A$ jelek forduljanak elő.
- Majd F minden egyes G részformulájára meghatározzuk az S_G halmazt.

Modell ellenőrzés 15

- $G = \downarrow$: $S_G = \emptyset$.
- $G = p$: $S_G = \{s \in S : p \in L(s)\}$.
- $G = \neg H$: $S_G = S - S_H$.
- $G = H_1 \wedge H_2$: $S_G = S_{H_1} \cap S_{H_2}$.

Modell ellenőrzés 16

- $G = \mathrm{AF}\, H$: S_G a legszűkebb olyan halmaz, mely tartalmazza S_H-t, és amelyre teljesül, hogy ha s olyan állapot, melynek minden rákövetkezője S_G-ben van, akkor s is S_G-ben van. Tehát, ha $|S| = n$, akkor

$$\begin{aligned} S_G &= \cup_{i=0}^{n} S_i \\ S_0 &= S_H \\ S_{j+1} &= S_j \cup \{s : \forall s \to s'\ s' \in S_j\} \end{aligned}$$

Modell ellenőrzés 17

- $G = \mathrm{EX}\, H$: $S_H = \{s : \exists s \to s'\ s' \in S_H\}$
- $G = \mathrm{E}[H_1\ \mathrm{U}\ H_2]$: Ekkor S_G a legszűkebb olyan halmaz, mely tartalmazza S_{H_2}-t és amelyre tetszőleges $s \to s'$ esetén, ha $s \in S_{H_1}$ és $s' \in S_G$ akkor $s \in S_G$. Tehát:

$$\begin{aligned} S_G &= \cup_{i=0}^{n} S_i \\ S_0 &= S_{H_2} \\ S_{j+1} &= S_j \cup \{s : s \in S_{H_1} \wedge \exists s \to s'\ s' \in S_j\} \end{aligned}$$

- Megjegyzés Az algoritmus lineáris a formula és négyzetes a modell méretében. Létezik olyan algoritmus is, mely a modell méretében is lineáris.

Modell ellenőrzés 18

- Az állapotrobbanás problémája: egy 100 bináris komponensből álló rendszer modelljének állapotszáma 2^{100}.
- Szimbólikus modell ellenőrzési módszerekkel mégis lehetséges ilyen nagy állapotszámú rendszerek verifikációja.

Floyd-Hoare logika

Floyd-Hoare logika 1

- Legyen adott egy elsőrendű nyelv (azaz a függvény szimbólumok és a reláció szimbólumok egy-egy megszámlálható halmaza).
- Def A while programok az alábbiak:
  - $x := t$, ahol x változó, t term,
  - $P_1; P_2$, ahol P_1, P_2 while programok,
  - `if` r `then` P_1 `else` P_2, ahol r kvantor mentes formula, P_1, P_2 programok,
  - `while` r `do` P, ahol r kvantor mentes formula, P program.

Floyd-Hoare logika 2

- Legyen P program, $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúra. Ekkor P indukál az értékelések felett egy $[\![P]\!]$ relációt: tetszőleges φ és ψ értékelésekre $\varphi[\![P]\!]\psi$ akkor és csakis akkor, ha a P programot a φ által adott kezdeti értékeken futtatva P végrehajtása befejeződik, és a változók végértékét ψ adja.
- Megjegyzés Bármely φ-hez legfeljebb egy olyan ψ létezik, melyre $\varphi[\![P]\!]\psi$.

Floyd-Hoare logika 3

- Def A szemantika formális definíciója. Legyen P program, $\mathcal{A}$ elsőrendű struktúra. Tetszőleges φ változó értékelésre legyen $\mathcal{A}_\varphi = (A, I, \varphi)$. Ekkor tetszőleges φ, ψ értékelésekre $\varphi[\![P]\!]\psi$ akkor és csak akkor, ha az alábbi esetek valamelyike teljesül:
- $P = x := t$ és $\psi = \varphi[x \mapsto \mathcal{A}_\varphi(t)]$.
- $P = P_1; P_2$ és $\exists \tau\ \varphi[\![P_1]\!]\tau$ és $\tau[\![P_2]\!]\psi$.
- $P =$ `if` r `then` P_1 `else` P_2 és

$$\varphi[\![P_1]\!]\psi \text{ és } \mathcal{A}_\varphi(r) = 1, \text{ vagy}$$

$$\varphi[\![P_2]\!]\psi \text{ és } \mathcal{A}_\varphi(r) = 0,$$

Floyd-Hoare logika 4

- $P =$ `while` r `do` P_1 és

$$\begin{aligned}
&\exists \rho_0, \ldots, \rho_n\ n \geq 0 \\
&\rho_0 = \varphi, \quad \rho_n = \psi \\
&\rho_i[\![P_1]\!]\rho_{i+1},\ \mathcal{A}_{\rho_i}(r) = 1 \quad i = 0, \ldots, n-1 \\
&\mathcal{A}_{\rho_n}(r) = 0.
\end{aligned}$$

Floyd-Hoare logika 5

- Def Parciális helyességi kifejezések az

$$\{F\}P\{G\}$$

alakú hármasok, ahol P program, F, G elsőrendű formulák.

- Azt mondjuk, hogy az $\{F\}P\{G\}$ parciális helyességi kifejezés teljesül (vagy érvényes) az $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúrában, vagy $\mathcal{A}$ kielégíti az $\{F\}P\{G\}$ parciális helyességi kifejezést, $\mathcal{A} \models \{F\}P\{G\}$, ha valahányszor φ, ψ olyan értékelések, hogy

$$(A, I, \varphi) \models F \quad \text{és} \quad \varphi[\![P]\!]\psi,$$

fennáll, hogy

$$(A, I, \psi) \models G.$$

Floyd-Hoare logika 6

- $$P = y := 1; \texttt{while}\ x > 0\ \texttt{do}\ (y := y \star x;\ x := x - 1)$$

- Ekkor a sztenderd struktúrában:

$$\begin{aligned} \varphi[\![P]\!]\psi \quad \Leftrightarrow \quad & [(\varphi(x) < 0,\ \psi(x) = \varphi(x),\ \psi(y) = 1)] \\ & \vee(\varphi(x) \geq 0,\ \psi(x) = 0,\ \psi(y) = x!)] \\ & \wedge(\varphi(z) = \psi(z),\ z \neq x,\ z \neq y) \end{aligned}$$

- Az előző P programra és az egész számok sztenderd $\mathcal{A}$ struktúrájára:

$$\begin{aligned} \mathcal{A} \quad &\models \quad \{x = z \wedge x \geq 0\}P\{y = z! \wedge x = 0\} \\ \mathcal{A} \quad &\models \quad \{x = z\}P\{y = z! \vee y = 1\} \end{aligned}$$

Floyd-Hoare logika 7

- Példa Az egész számok szokásos struktúrájában érvényes:

$\{a \geq 0\}$
$x := 0;$
$y := 1;$
`while` $y \leq a$ `do`
$\quad x := x + 1; y := y + 2x + 1$
$\{0 \leq x^2 \leq a < (x+1)^2\}$

Floyd-Hoare logika 8

- Példa

$$P' = \texttt{while}\ x \neq 100\ \texttt{do}\ x := x + 2$$

Ekkor a sztenderd struktúrában érvényesek:

$$\{x = z\}P'\{x = 100\}, \quad \{\uparrow\}P'\{x = 100\}$$

Floyd-Hoare logika 9

- Def Totális helyességi kifejezésnek nevezünk egy

$$[F]P[G]$$

hármast, ahol P program, F, G formulák.

- Azt mondjuk, hogy az $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúra kielégíti az $[F]P[G]$ totális helyességi kifejezést, ha tetszőleges olyan φ értékelésre, melyre $\mathcal{A}_\varphi \models F$, létezik olyan (egyértelműen meghatározott) ψ értékelés, hogy $\varphi[\![P]\!]\psi$ és $\mathcal{A}_\psi \models G$. Jelölés: $\mathcal{A} \models [F]P[G]$.

Floyd-Hoare logika 10

- Példa Az előző P, P' programokra és a $\mathcal{A}$ sztenderd struktúrára:

$$\begin{aligned} \mathcal{A} &\models [x = z \wedge x \geq 0]P[y = z!] \\ \mathcal{A} &\not\models [\uparrow]P'[x = 100] \\ \mathcal{A} &\models [x \leq 100 \wedge (\exists u x = 2u)]P'[x = 100] \end{aligned}$$

Floyd-Hoare logika 11

- Megjegyzés $\mathcal{A} \models [F]P[\uparrow]$ akkor és csakis akkor teljesül, ha P megáll minden olyan φ esetén, amelyre $\mathcal{A}_\varphi \models F$. Jelölés: $[F]P\searrow$.
- Tehát $\mathcal{A} \models [F]P[G]$ akkor és csak akkor, ha $\mathcal{A} \models \{F\}P\{G\}$ és $\mathcal{A} \models \{F\}P\searrow$.

Floyd-Hoare logika 11

A Hoare-féle szabályok

- Értékadás

$$\frac{}{\{F[x/t]\}x := t\{F\}}$$

- Kompozíció

$$\frac{\{F\}P_1\{H\} \quad \{H\}P_2\{G\}}{\{F\}P_1; P_2\{G\}}$$

- Feltételes utasítás

$$\frac{\{F \wedge r\}P_1\{G\} \quad \{F \wedge \neg r\}P_2\{G\}}{\{F\}\texttt{if } r \texttt{ then } P_1 \texttt{ else } P_2\{G\}}$$

Floyd-Hoare logika 12

- Ciklus

$$\frac{\{F \wedge r\}P\{F\}}{\{F\}\texttt{while}\ r\ \texttt{do}\ P\{F \wedge \neg r\}}$$

- Monotonitás Tegyük fel, hogy $\forall(F \to F')$ és $\forall(G' \to G)$ az $\mathcal{A}$ elsőrendű elméletében vannak. Akkor:

$$\frac{\{F'\}P\{G'\}}{\{F\}P\{G\}}$$

Floyd-Hoare logika 13

- Legyen $\mathcal{A}$ elsőrendű struktúra. Azt mondjuk, hogy az $\{F\}P\{G\}$ parciális helyességi kifejezés levezethető (vagy bizonyítható) $\mathsf{Th}(\mathcal{A})$-ból,

$$\mathsf{Th}(\mathcal{A}) \vdash \{F\}P\{G\},$$

ha létezik a parciális helyességi kifejezések olyan

$$E_0, E_1, \ldots, E_n$$

sorozata, hogy $E_n = \{F\}P\{G\}$ és minden $i > 0$-ra E_i a fenti szabályok valamelyikével áll elő az $E_0, E_1, \ldots, E_{i-1}$ kifejezésekből és a $\mathsf{Th}(\mathcal{A})$ formula halmazból.

Floyd-Hoare logika 14

- Tétel Ha $\mathsf{Th}(\mathcal{A}) \vdash \{F\}P\{G\}$, akkor $\mathcal{A} \models \{F\}P\{G\}$.
- A tétel megfordítása általában nem igaz, de érvényes az ún. expresszív struktúrákra, azaz azon $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúrákra, amelyekre igaz a következő: Tetszőleges P programhoz és G formulához létezik olyan F formula, hogy bármely φ értékelésre $\mathcal{A}_\varphi \models F$ akkor és csak akkor, ha $[\![P]\!]$ nem értelmezett φ-n, vagy ha értelmezett, akkor arra a ψ-re, melyre $\varphi[\![P]\!]\psi$, teljesül, hogy $\mathcal{A}_\psi \models G$.

  Pld., az egész számok (vagy a természetes számok) sztenderd struktúrája expresszív.
- Tétel (Cook) Ha $\mathcal{A}$ expresszív, akkor $\mathcal{A} \models \{F\}P\{G\}$ esetén $\mathsf{Th}A \vdash \{F\}P\{G\}$.

Floyd-Hoare logika 15

A totális helyesség szabályai

- A ciklus szabály kivételével hasonlóak a parciális helyesség szabályaihoz.
- Az új ciklus szabály: tegyük fel, hogy az $\mathcal{A} = (A, I)$ struktúrában $I(<)$ egy jól megalapozott részben rendezés. Ekkor:

$$\frac{[F \wedge r \wedge t = z_0]P[F \wedge t < z_0]}{[F]\texttt{while } r \texttt{ do } P[F \wedge \neg r]}$$

  ahol z_0 máshol nem fordul elő.